

เมืองโบราณในอุตรดิตถ์

ในท้องที่จังหวัดอุตรดิตถ์ มีเมืองโบราณอยู่หลายแห่งด้วยกัน คือเมืองสวรรคบุรี หรือเมืองฝางอยู่ในท้องที่อำเภอเมืองอุตรดิตถ์ เมืองทุ่งยั้งและเวียงเจ้าเงาะอยู่ในท้องที่อำเภอลับแล เมืองตาชูชกอยู่ในท้องที่อำเภอตรอน และเมืองพิชัยอยู่ในท้องที่อำเภอพิชัย ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงเมืองโบราณเหล่านี้ตามลำดับไป

เมืองสวรรคบุรี หรือเมืองฝาง

เมืองสวรรคบุรี หรือเมืองฝางในปัจจุบันนี้อยู่ในท้องที่บ้านพระฝาง ตำบลผาจุก อำเภอเมืองอุตรดิตถ์ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่านปากตะวันออก และอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของตัวจังหวัดอุตรดิตถ์ ห่างจากตัวจังหวัดตามทางรถยนต์ ประมาณ ๒๐ กิโลเมตร การเดินทางจากตัวจังหวัด มีถนนจากตัวจังหวัด โดยมีสะพานข้ามแม่น้ำน่าน ที่ได้ตัวจังหวัดไปยังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน และมีถนนขนานไปกับแม่น้ำน่าน จนถึงบริเวณวัดพระฝางสวรรคบุรีมุนีนาถ ซึ่งเป็นตัวเมืองนั่นเอง ก่อนที่จะมีสะพานข้ามแม่น้ำน่าน การเดินทางไปยังเมืองนี้ต้องเดินทางไปตามถนนทางปากตะวันตกของแม่น้ำน่าน แล้วต้องข้ามเรือไปอีกต่อหนึ่ง แต่ปัจจุบันนี้สามารถเดินทางทางรถยนต์ ถึงบริเวณเมืองนี้ได้โดยสะดวก

เมืองสวรรคบุรี หรือเมืองฝางนี้ได้ปรากฏชื่อ เมืองฝาง ในศิลาจารึกของกรุงสุโขทัย เป็นครั้งแรก คือเมื่อคราวที่พระมหาธรรมราชาลิไทยแห่งกรุงสุโขทัย ได้ทรงสร้างพระมหาธาตุที่เมืองนครชุม เมื่อมหาศักราช ๑๒๗๙ (พ.ศ. ๑๙๐๐) และตอนท้ายของศิลาจารึกหลักที่ ๓ ได้กล่าวถึงเมืองฝางด้วย ดังข้อความตอนหนึ่งที่ผู้เขียนคัดลอกมาดังนี้

“ . . . ขุนผู้ใดกระทำชอบด้วยธรรมตั้งอันขุนผู้นั้น . . . กินเมืองเหิงนานแก่กม ผู้ใดกระทำชอบ ด้วยธรรมตั้งอัน ขุนผู้นั้นนับมียืนเยิงเหิงนานเลย คำนี้กล่าวกันสเล็กสน้อย และคำอันพิศดารไซ้ กล่าวไว้ในจารึกอันมีในเมืองสุโขทัย . . . นักพระมหาธาตุพูน และ

จารึกอันหนึ่งมีในเมือง . . . อันหนึ่งมีในเมืองฝาง อันหนึ่งมีในเมืองสระหลวง . . . หมทลา
ประคิษฐานไว้ด้วยพระบาทลักษณะหนั้น . . .”^๑

จากข้อความในศิลาจารึกหลักที่ ๓ นี้จะพบว่า เมืองสวางคบุรีในสมัยกรุงสุโขทัย
มีชื่อว่า เมืองฝาง และเป็นเมืองหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย ในสมัยสุโขทัย จึงเชื่อได้ว่า
เมืองนี้เป็นเมืองเก่าแก่มาตั้งแต่สมัยสุโขทัยทีเดียว

ต่อมาในสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้ปรากฏชื่อเมืองฝาง
ในพระราชพงศาวดาร คือในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชให้เตรียมทัพหลวง
ที่จะไปปราบเมืองอังวะ แล้วได้เสด็จยกทัพหลวงไปทางเชียงใหม่ จากนั้นก็เสด็จต่อไป
ทางเมืองหางหลวง ส่วนสมเด็จพระเอกาทศรถก็ยกทัพหลวงเสด็จไปทางเมืองฝาง เมื่อ
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จถึงเมืองหางหลวงนั้น ได้ทรงพระประชวรหนัก ก็ตรัสใช้
ข้าหลวงไปกราบทูลพระกรุณาถึงเมืองฝาง สมเด็จพระเอกาทศรถก็เสด็จจากเมืองฝางมายัง
เมืองหางหลวง รุ่งขึ้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็เสด็จสวรรคต^๒ จากเหตุการณ์ในพระราช
พงศาวดารนี้จะเห็นว่า เมืองฝาง คงเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในสมัยอยุธยา

ต่อมา พ.ศ. ๒๒๘๓ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมโกศในพระราชพงศาวดารได้กล่าว
ถึงสมเด็จพระบรมโกศได้เสด็จ เมืองสวางคบุรี เพื่อนมัสการพระมหาธาตุ^๓ แสดงว่าเมืองฝาง
คงเปลี่ยนชื่อมาเป็นเมืองสวางคบุรีก่อนพ.ศ. ๒๒๘๓ เพราะเมื่อพ.ศ. ๒๑๓๕ ยังใช้ชื่อ
เมืองฝางอยู่ และในรัชกาลของสมเด็จพระบรมโกศนี้เอง ยังมีเรื่องราวปรากฏในพระราช
พงศาวดารอีกว่า มีพระภิกษุชาวเมืองเหนือรูป ๑ ชื่อเรือน ลงมาเล่าเรียนอยู่ในกรุงศรีอยุธยา
จนได้เป็นที่พระพาคฤถรรพ์ ตำแหน่งพระราชาคณะฝ่ายวิปัสสนาธุระอยู่ ณ วัดศรีหรือโยธยา อยู่
มาสมเด็จพระบรมโกศตั้งให้เป็นตำแหน่งสังฆราชา ขึ้นไปเป็นเจ้าคณะสงฆ์ เมืองสวางคบุรี
อยู่ ณ วัดพระฝาง^๔ จะเห็นได้ว่าเมืองนี้ นอกจากจะเปลี่ยนชื่อมาเป็นเมืองสวางคบุรีแล้ว ยังมี
วัดชื่อ วัดพระฝาง ซึ่งปัจจุบันมีชื่อเต็มว่า วัดพระฝางสวางคบุรีมุนีนาถ (แสดงว่านำชื่อ
เมืองฝางกับเมืองสวางคบุรีมารวมกัน)

๑ ศูนย์สุโขทัยศึกษา มศว พิษณุโลก ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ จารึกสุโขทัย น. ๒๑.

๒ พันจันทุนาศ (เจิม), เรื่องเดิม, น. ๑๐๑.

๓ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ น. ๒๒๒.

๔ คำราชานุกาพ, เรื่องเดิม, น. ๘๕.

ต่อมาเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียกรุงแก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น พระสังฆราชาเมืองสว่างบุรีได้ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้า มีอาณาเขตตั้งแต่เหนือเมืองพระพิษณุโลกขึ้นไป จนถึงเมืองน้ำป่าคระทังแดนลาว กับแควแม่น้ำปากพิง ตั้งปรากฏข้อความในพระราชพงศาวดารดังนี้

“ในขณะนั้นหัวเมืองตั้งตัวเป็นเจ้าขึ้นอีกหลายตำบล คือเจ้าพระยาพิษณุโลกเรื่องก็ตั้งตัวเป็นเจ้าขึ้นอีกตำบลหนึ่ง และพระสังฆราชาเมืองสว่างบุรี เดิมชื่อมหาเรือน . . . และมีสมักรพรรคพวกผู้คนนับถือมาก ครั้นรู้ว่ากรุงเสียแก่พม่าแล้ว จึงขอร้องผู้คนเข้าตัวด้วยเป็นหลายเมือง ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าอีกตำบลหนึ่ง แต่หาสักเป็นคฤหัสถ์ไม่ คงอยู่ในเพศสมณะแต่นุ่งห่มผ้าแดง คนทั้งปวงเรียกว่า เจ้าพระฝาง บรรดาเจ้าเมือง กรรมการหัวเมืองฝ่ายเหนือตั้งแต่เหนือเมืองพระพิษณุโลกขึ้นไป ก็กลัวเกรงนับถืออยู่ในอำนาจทั้งสิ้น และเมืองเหนือครึ่งนี้มีเจ้าขึ้นสองแห่ง แบ่งแผ่นดินออกเป็นสองส่วน ตั้งแต่เมืองพระพิษณุโลกลงมาจนถึงเมืองนครสวรรค์กับแควปากน้ำโพนั้น เป็นอาณาเขตของเจ้าพระพิษณุโลก ตั้งแต่เหนือเมืองพระพิษณุโลกขึ้นไปจนถึงเมืองน้ำป่าคระทังแดนลาวกับแควแม่น้ำปากพิงนั้น เป็นอาณาเขตข้างเจ้าพระฝาง”^๑

แสดงให้เห็นว่าอาณาเขตของเจ้าพระฝางมีมากพอสมควร และเจ้าพระฝางก็มีได้สักเป็นคฤหัสถ์ คงอยู่ในเพศสมณะ หัวเมืองสว่างบุรีก็คงเป็นวัดพระฝาง และเจ้าพระฝางตั้งตัวเป็นเจ้าอยู่ในวัดพระฝางนั่นเอง

ต่อมาเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรี เสด็จถวัลย์ราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ ณ กรุงธนบุรีแล้ว เจ้าพระพิษณุโลกถึงพิราลัย เจ้าพระฝางได้ยกกองทัพมาตีเมืองพิษณุโลกได้^๒ พระเจ้ากรุงธนบุรี จึงไม่จำเป็นต้องยกกองทัพไปปราบเมืองพิษณุโลก แต่ได้ยกกองทัพขึ้นไปปราบหัวเมืองซึ่งเป็นอาณาเขตของเจ้าพระฝางทั้งหมด ในปี พ.ศ. ๒๓๑๓ กองทัพพระเจ้ากรุงธนบุรีล้อมเมืองอยู่ได้สามวัน เจ้าพระฝางก็พาสักรพรรคพวกหนีไป พระเจ้ากรุงธนบุรีได้เสด็จไปยังเมืองสว่างบุรี และได้ทรงกระทำการสมโภชพระมหาธาตุสามวัน แล้วให้ปฏิสังขรณ์พระอาราม และพระมหาธาตุด้วย^๓ เป็นอันว่าเมืองสว่างบุรี และอาณาเขตทั้งหมดขึ้นกับกรุงธนบุรีแต่นั้นมา

๑ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ น. ๓๑๗.
๒ เรื่องเดียวกัน, น. ๓๑๑-๓๑๒.
๓ เรื่องเดียวกัน, น. ๓๑๘.

เป็นที่สังเกตว่าตัวเมืองสวางคบุรี ก็คือวัดพระฝาง ซึ่งเจ้าพระฝางเป็นสงฆ์ราชาอยู่
ดังนั้นจึงไม่มีสภาพเป็นเมืองเหมือนเมืองอื่นๆ ที่มีคูเมืองกำแพงเมืองด้วย เพราะจากข้อความ
ในพระราชพงศาวดารตอนหนึ่งทีกล่าวถึงกองทัพพระเจ้ากรุงธนบุรี ยกขึ้นไปตีเมืองสวางคบุรี
มีว่า “ฝ่ายกองทัพพระยายมราช และพระยาพิชัยราชายกขึ้นไปถึง เมืองสวางคบุรี ก็ให้ตั้งค่าย
ล้อมเมืองไว้ และเมืองสวางคบุรีนั้น ตั้งแต่ระเนียดไม้ขอนสักถมเชิงเทินดิน หามกำแพงไม่
เจ้าพระฝางก็เกณฑ์พลทหารชั้นรักษาหน้าที่เชิงเทินรอบเมือง . . .”^๑ จากข้อความนี้แสดงว่า
เมืองสวางคบุรีไม่มีกำแพงเมืองมาแต่เดิม คงใช้วัดเป็นเมืองนั่นเอง และเท่าที่ผู้เขียนเดินทาง
ไปสำรวจค้นคว้าโบราณวัตถุสถานของวัดพระฝางสวางคบุรีมุนีนาถในปัจจุบัน ก็ไม่พบทั้งคู
เมือง และกำแพงเมือง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเมืองสวางคบุรีนี้ เมื่อวันที่ ๒๕
ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ และพระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับเมืองนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า “. . .
ถ้าหากว่าคูเดียนี้ เมืองฝางไม่น่าจะเป็นเมืองใหญ่โตอันใด ฤๅจะเป็นที่มั่นรับทัพศึกวันไว้
แต่ผู้ที่ตั้งตัวนั้นคิดจะคอยหนีไปเมืองลาว เพราะระยะทางตั้งแต่เมืองฝางขึ้นไปจนถึงเมือง
ผาเสือก ซึ่งเป็นต้นทางจะเดินบกไปเมืองน่าน แลเข้าแขวงเมืองน่านแล้วนั้นทางเพียง ๕๐๐
เส้น . . .”^๒ เมื่อครั้งที่เจ้าพระฝางหนีออกจากเมืองอาจหนีไปเมืองลาวก็ได้

เกี่ยวกับชื่อเมืองฝางหรือเมืองสวางคบุรีนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า “ที่เรียกว่าเมืองฝางเป็นคำเรียกกันเป็นสามัญ แต่ในทำเนียบเก่าเรียกชื่อว่า
“เมืองสวางคบุรี” เห็นจะมาแต่คำ “ฉวาง” ในภาษาเขมร หมายความว่าขวาง เหตุด้วย
เป็นเมืองค้ำขวางทางศัตรู . . .”^๓

นอกจากนี้ ม. ลาลูแบร์ ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งประเทศฝรั่งเศสโปรด
ให้เป็นราชทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในปี
พ.ศ. ๒๒๓๐ ได้เขียนเรื่องเกี่ยวกับเมืองฝางไว้ในจดหมายเหตุของเขาตอนหนึ่งว่า “คำว่า ฝาง
เป็นชื่อต้นไม้สำคัญสำหรับใช้ในการย้อมสี พวกโปรตุเกสเรียกว่าไม้สะปัน แต่เพราะเมืองนี้

๑ เรื่องเดียวกัน, น. ๓๔๕.

๒ พระราชหัตถเลขาคราวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือในรัชกาลที่ ๕, น. ๔๗.

๓ ดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, น. ๘๔.

เป็นที่เก็บพระทันตธาตุของพระพุทธเจ้า บางคนจึงไม่เรียกเมืองนี้ว่า เมืองฝาง แต่เรียกว่า เมืองพิน^๑

ที่มาของชื่อเมืองสวางคบุรีหรือเมืองฝางยังเล่ากันมาอีกทางหนึ่งว่า สมัยที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้เริ่มจัดส่งศาสนทูตเดินทางเข้ามาเผยแผ่พุทธศาสนาในเมืองไทย และได้สร้างสิ่งเกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นการประกาศพระศาสนาไว้หลายแห่ง จึงได้สร้างพระมหาสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุไว้ในที่นี้ด้วยและชักชวนให้ปวงชนมานมัสการพระบรมธาตุที่จำนวนคนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ด้วยความเลื่อมใสศรัทธากลายเป็นแหล่งที่ชุมนุมชนมาตั้งภูมิลำเนาหลักฐานประกอบอาชีพหนาแน่น ถึงกับจัดตั้งเป็นเมืองขึ้นได้เมืองหนึ่งให้ชื่อว่า “สวางคบุรี” แปลว่าเมืองสวางคหมายความว่า เป็นเมืองที่ได้รับความสว่างจากพระพุทธรักษา ต่อมาได้กลายเป็น “เมืองสวางคบุรี” โดยไม้เอก (') หายไป มีตัว ก. เข้ามาแทน ครั้นมาถึงอาณาจักรโคตรบูร ได้จัดตั้งเมืองขึ้นเป็นเมืองด่านสำหรับขวางซำศึก จึงให้นามเมืองเปลี่ยนใหม่ว่า “เมืองขวาง” แต่ไทยโบราณเราพูดกลั้วตัว “ขอ” ไม่ใคร่ชัด มักจะเป็นตัว “ผ” เช่น แขนวเป็นแผ่น ขวิดเป็นผัด แหวะเป็นแผะ คุวายเป็นฟาย เพราะฉะนั้นคำว่า “ขวาง” จึงเป็น “ฝาง” เรียกเมืองขวางว่าเป็นเมืองฝาง^๒

จึงเห็นได้ว่าชื่อเมืองสวางคบุรีหรือเมืองฝางมีที่มาล้นหน้าสนใจ แต่ชื่อเมืองดังกล่าวคงจะหมดความสำคัญลงไปตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีเป็นต้นมา ปัจจุบันคงรู้จักกันในชื่อ “วัดพระฝางสวางคบุรีมุนีนาถ” ซึ่งเป็นวัดที่เก่าแก่วัดหนึ่งมีโบราณวัตถุสถานที่น่าชมมากพอสมควร

สำหรับโบราณวัตถุสถานในบริเวณวัด ถ้ามองจากหน้าวัดจะมองเห็นเจดีย์พระวิหารและพระอุโบสถอยู่ทางขวามือ ส่วนทางซ้ายมือเป็นกุฏิพระสงฆ์และศาลาการเปรียญ ทางด้านขวามือนั้นมีกำแพงแก้วล้อมรอบเจดีย์และพระวิหาร องค์เจดีย์ เป็นเจดีย์แบบลังกาทรงกลม มีฐานเขียนซ้อนกันสามชั้น ถัดขึ้นไปเป็นองค์เจดีย์ที่มีลักษณะคล้ายระฆัง เจดีย์องค์นี้ก็คือ พระมหาธาตุที่พระเจ้าบรมโกศได้เสด็จไปนมัสการและให้มีงานสมโภช ต่อมาพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ได้เสด็จไปนมัสการและกระทำการสมโภชตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารนั่นเองเกี่ยวกับเจดีย์องค์นี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งว่า

๑ ตรี, เรื่องเดิม, น. ๒๔๕.

๒ มณฑลเพชร, เรื่องเดิม, น. ๔๑.

“พระสถูปราชูพระฝางนี้ มีเรื่องตำนานในพงศาวดารเหนือว่าเป็นที่บรรจุพระบรม
ธาตุของพระพุทธเจ้าไว้แต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช และว่าพระเจ้ากาพววรรณดิศได้พยายาม
เชิญพระบรมธาตุนั้น จะเอาลงมาประดิษฐานไว้ที่เมืองลพบุรีถึง ๗ ครั้ง แต่พระบรมธาตุกระ
ทำปาฏิหาริย์กลับไปทุกครั้ง จึงคงอยู่ที่เมืองฝางจนบัดนี้ เรื่องตำนานมีเงื่อนสายให้เห็นว่า
เกี่ยวเนื่องกับพวกที่มาจากเมืองลังกา ด้วยนามพระเจ้าแผ่นดินที่ปรากฏว่ากาพววรรณดิศนั้น เป็น
พระเจ้าแผ่นดินลังกาในสิงหราชวงศ์ มีอยู่ในเรื่องมหาวงศ์ จึงสันนิษฐานว่าพระบรมธาตุที่
ได้มาบรรจุในพระมหาธาตุเมืองฝางนั้น เห็นจะได้มาแต่ลังกาทวีป พระมหาธาตุของกันเห็นจะ
สร้างในสมัยรุ่งเรืองราวเกี่ยวกับที่เกิดมีพระแท่นศิลาอาสน์ . . .”

จึงเห็นได้ว่าเจดีย์หรือพระมหาธาตุของกัน มีตำนานที่น่าเลื่อมใสศรัทธาอย่างยิ่ง
และกล่าวกันว่าองค์เจดีย์เดิมพังทะลายลง เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๙๙ ที่เห็นปัจจุบันนี้ปฏิสังขรณ์ใน
สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ค้ำหน้าขององค์เจดีย์เป็นพระวิหารซึ่งเหลือแต่เสา หลังคา ผนังค้ำหน้าและ
ค้ำหลัง ส่วนผนังข้างพังหมดแล้ว ลักษณะแผนผังของพระวิหารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า
และมีมุขหน้าหลังด้วย เสาของพระวิหารที่เหลืออยู่มี ๒ แถว เป็นเสาแปดเหลี่ยมมีบัวยอดเสา
ด้วย ผนังค้ำข้างทั้งซ้ายและขวาที่พังไปนั้นยังมีซากอิฐที่แสดงว่าเป็นผนังมาก่อน และมีซาก
เสาศิลาแลงติดผนังด้วย ผนังค้ำหลังพระประธานเป็นผนังทึบ ส่วนผนังค้ำหน้ามีประตูใหญ่
อยู่กลาง กับมีประตูเล็กซ้ายขวาอีก ๒ ประตูด้วย สำหรับบานประตูกลางเป็นบานประตูสลักไม้
ลายพุ่มเทพนมขนาดใหญ่สูงประมาณ ๕.๓๐ เมตร ปัจจุบันนำมาเก็บไว้ที่วัดธรรมาธิปไตย ใน
ตัวจังหวัดอุตรดิตถ์ ส่วนหลังคาของพระวิหารมุงด้วยกระเบื้องดินเผา เดิมคงมีชายคาที่ยื่นออก
ไปคงจดผนังที่พังไปแล้วเช่นกัน ภายในพระวิหารมีพระพุทธรูปปั้นเป็นพระประธานอยู่องค์
หนึ่ง แต่คงซ่อมและพอกปูนใหม่ในสมัยอยุธยาหรือในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ได้

ถัดจากพระวิหารและองค์เจดีย์ออกไปไม่กี่เมตร มี พระอุโบสถ อีกหลังหนึ่ง ซึ่ง
มีลักษณะของแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขยื่นออกไปทั้งค้ำหน้าและค้ำหลังแต่ค้ำ
หลังเป็นมุขทึบและยื่นออกไปยาวกว่ามุขค้ำหน้าเล็กน้อย ที่ผนังค้ำข้างมีหน้าต่างค้ำละ ๓
บานด้วยกันถ้ามองดูค้ำนอกจะพบลายปูนปั้นช่อมน้ำต่างซึ่งเหลืออยู่ทั้งหมด และได้หน้าต่าง
มีปูนปั้นรูปนุมาและรูปอรหันต์แบกช่อมน้ำต่าง แต่มีเหลือไม่ครบ เข้าใจว่าถูกแกะออกไป

๑ ดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, น. ๘๔-๘๕.

สำหรับลายปูนปั้นซุ้มหน้าต่างนี้ เป็นงานสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช^๑ ส่วนบานประตูมีลายแกะสลักไม้ที่สวยงามมาก คือ แกะสลักเป็นลายก้านขด มีหัวเป็นสัตว์ต่างๆ เช่น สิงห์ คชสีห์และหงส์เป็นต้น ที่อกเสาแกะสลักเป็นรูปเทพนม เมื่อเปิดประตูพระอุโบสถเข้าไปภายใน จะพบพระประธานซึ่งประดิษฐานอยู่ในช่องคูหาของมุขหลังที่ยื่นออกไป บนเพดานมีลายแกะสลักไม้แล้วปิดทองเป็นรูปดาวแล้วมีดอกจอกรายล้อม ซึ่งมีทั้ง ๔ ห้องนับว่างามมากทีเดียว แต่ละห้องก็ออกแบบดาวดวงกลางและดอกจอกรายล้อมไม่เหมือนกัน สำหรับภายในพระอุโบสถนี้เคยเป็นที่ประดิษฐานองค์พระฝางซึ่งเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เชิญไปไว้ที่วัดเบญจมบพิตรกรุงเทพมหานครเสียแล้ว

เมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เสด็จวัดพระฝางเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ พระองค์ได้ทรงนิพนธ์เกี่ยวกับพระอุโบสถของวัดพระฝางไว้ว่า

“อุโบสถฝาก่ออิฐหลังคาเครื่องประคูดุรูปก็เก่าแต่ดูเหมือนจะได้ซ่อมใหม่เสียแล้วเหมือนกัน เห็นซุ้มหน้าต่างบนเป็นที่ฝรั่งพระนั่งเกล้า มีอรหันต์แบกบานประตูสลักงามอีกแต่พิจารณาเห็นเป็นของเอามาแต่อดีตใส่เข้า ลายกลางเก่ากว่าลายขอบ ลายกลางนั้นเดิมคงเป็นบานใหญ่ มีตัวทรงเข้าบันทึกลง ก้านขดออกสองข้างปลาย ก้านเป็นหัวสัตว์ แต่ถูกฝากลางทำเป็นสองบาน สลักขอบประกอบเอาใหม่ แลตัดข้างบนทิ้งเสียด้วย สลักเป็นกนกไม้เป็นแทรกช่องไฟไว้ ขดที่มีอยู่บัดนี้ ๔ ขด ขดลายปลายเป็นหน้าสิงห์ ขดที่ ๒ หน้าคชสีห์ ขดที่ ๓ หน้าราชสีห์ ขดที่ ๔ เป็นหน้าหงษ์ มีกนกออกม้วนตามคางเหมือนครุฑบานมุกกนกก็ดี แต่ก็เป็นแต่ตามธรรมเนียม หูไม้ฝั่ง โปสต์หลังนี้ทำแปลกกว่าที่เคยเห็นมา ตรงที่ตั้งพระทำมุขเล็กฝากกับประธานโบสถ์อย่างโบสถ์ฝรั่งทั้งนี้”^๒

จากพระนิพนธ์ของพระองค์นี้ อนุวิทย์ เจริญศุกุลได้แสดงความคิดเห็นว่า “ถ้าเราหันมาพิจารณาบานประตูนี้ใหม่ จะเห็นว่าขอบบานด้านซิดอกเสามีลายกระจังครึ่งซีกทั้งสองข้าง พวดหัวสัตว์หันหน้าเข้าหากันคู่สิงห์ที่อยู่ใต้ลายก้านขดก็หันหน้าเข้าหาแกนกลางด้วย ถ้าหากว่าเป็นบานประตูใหญ่บานเดียว ก็ไม่เคยใช้เป็นแบบประตูไทย ที่น่าสังเกตอยู่อีกอย่างตามที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าท้าวโสมนัสฯ ท่านวินิจฉัยไว้ก็คือ ลายกรอบแบบฝีมือค่อนข้างอ่อนกว่าลายบานประตู แต่ลาย

๑ อนุวิทย์ เจริญศุกุล “วัดพระฝาง” เมืองโบราณ ฉบับที่ ๒ ปีที่ ๑ มกราคม-มีนาคม ๒๕๑๘ น. ๑๓๐.

๒ นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก (พระนคร: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๕๐๖) น. ๔๘.

อกเลา เป็นฝีมือช่างรุ่นเดียวกับลายบานประตู มีลายองค์ประกอบเทพนมที่ลงตัว การที่จะได้ข้อเท็จจริงอย่างแน่นอนนั้น จะต้องตรวจสอบส่วนประกอบของบานไม้ทั้งหมดอีกครึ่งหนึ่ง”^๑

เมื่อท่านผู้อ่านมีโอกาสเดินทางไปชมบานประตูพระอุโบสถวัดพระฝางก็น่าจะลองพิจารณาดูด้วยว่าข้อเท็จจริงน่าจะเป็นอย่างไร แต่เรื่องความงามของลวดลายแกะสลักไม้นั้นนับว่าน่าชมมากทีเดียว

ทั้งพระอุโบสถ พระวิหารและเจดีย์ที่กล่าวมาแล้วอยู่ในบริเวณที่เรียกว่าบริเวณพุทธาวาส มีกำแพงวัดล้อมรอบ และในบริเวณเดียวกันนี้ยังมีวิหารสังกัดจายน์ศาลาพระพุทธรูป และโบสถ์หลังใหม่ด้วย สำหรับวิหารสังกัดจายน์ทางวัดได้ซ่อมแซมใหม่แล้ว ส่วนโบสถ์หลังใหม่ที่ทางวัดสร้างขึ้นดูแล้วไม่กลมกลืนกับโบราณสถานอื่น ๆ เลย บริเวณวัดอีกบริเวณหนึ่งคือบริเวณสังฆาวาสซึ่งเป็นบริเวณของพระสงฆ์ประกอบไปด้วยกุฏิพระสงฆ์หลายหลัง และศาลาการเปรียญหลังหนึ่ง บริเวณสังฆาวาสนี้มันต้นไม้ร่มรื่น นับว่าบรรยากาศสงบสบายยิ่ง

นอกจากนี้ที่วัดพระฝาง ๆ ยังมีศิลาจารึกขนาดกว้าง ๒๘ เซนติเมตร ยาว ๘๖ เซนติเมตร จารึกไว้ ๗ บรรทัดด้วยกัน อาจารย์มณฑะเชียร ตีแท่งความเห็นว่าคงจะจารึกในสมัยที่เจ้าพระฝางกำลังเรื่องอำนาจโดยที่พระเจ้ากรุงธนบุรียังปราบไม่ได้ข้อความในศิลาจารึกกล่าวถึงงานสมโภชพระบรมสารีริกธาตุ มีการชักชวนชาวเมืองพระฝางและชาวเมืองพิชัยให้มาร่วมทำบุญอุทิศไมทานด้วยกัน^๒

จึงกล่าวได้ว่าวัดพระฝางสว่างคบุรีมีขนาดใหญ่ในปัจจุบัน ซึ่งเคยเป็นเมืองสว่างคบุรีหรือเมืองฝางมาก่อนนั้นมีโบราณวัตถุสถานที่น่าศึกษาน่าชมอยู่มากพอสมควรทีเดียว ยิ่งไปกว่านั้นในปัจจุบันนี้มีชื่อหมู่บ้านที่มีคำว่า “ฝาง” อยู่ด้วยหลายหมู่บ้านด้วยกัน เช่น บ้านพระฝาง บ้านขุนฝาง บ้านปากฝาง และบ้านฝางแล้ง เป็นต้น สำหรับบ้านพระฝางก็เป็นที่ตั้งของวัดพระฝาง ๆ นั้นเอง นอกนั้นก็ยังไม่ไกลจากวัดพระฝาง ๆ มากนัก ชื่อหมู่บ้านเหล่านี้คงเกี่ยวข้องกับเมืองฝางในสมัยโบราณอย่างแน่นอน

เมืองทุ่งยั้ง และเวียงเจ้าเงาะ

เมืองทุ่งยั้งตั้งอยู่ในท้องที่บ้านทุ่งยั้งเหนือ และบ้านทุ่งยั้งใต้ ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอบึงสามพัน

๑ อนุวัติ, เรื่องเดิม, น. ๑๓๐.

๒ มณฑลเชียร, เรื่องเดิม, น. ๔๑-๔๘.

ลับแล ส่วนเวียงเจ้าเงาะซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับเมืองทุ่งยั้ง และอยู่ในท้องที่บ้านเวียงเจ้าเงาะ ตำบล
และอำเภอเดียวกัน ทุ่งเมืองทุ่งยั้งและเวียงเจ้าเงาะ อยู่ห่างจากตัวจังหวัดอุตรดิตถ์ ๖ กิโลเมตร
เท่านั้น มีถนนจากตัวเมืองอุตรดิตถ์ไปอำเภอลับแล และผ่านตัวเมืองทุ่งยั้งเลยทีเดียว

ลักษณะของเมืองทุ่งยั้งและเวียงเจ้าเงาะ เป็นเมืองที่ตั้งซ้อนกันอยู่ในบริเวณเดียวกัน
เชื่อว่าคงเป็นเมืองเดียวกัน คือเวียงเจ้าเงาะมีลักษณะเป็นป้อมหรือวังของกษัตริย์ ซึ่ง
ซ้อนอยู่ในเมืองทุ่งยั้งนั่นเอง มีขนาดเล็กมาก ตั้งอยู่บริเวณเนินเขาทางทองซึ่งลาดลงมาจาก
วัดพระแท่นศิลาอาสน์ทางทิศตะวันตก ลักษณะเมืองผันแปรไปตามลักษณะของเนินเขา กำแพง
ทางด้านตะวันตก ซึ่งอยู่บนเนินสูง มีคูน้ำ ๒ ชั้น และมีกำแพง ๓ ชั้น โดยเหตุที่พื้นดิน
เหนียวและตื้นได้ มีกำแพงเพียง ๒ ชั้นเท่านั้น มาทิวต่อเป็นกำแพง ๓ ชั้นอีก ก็ตอนส่วนหนึ่ง
ของกำแพงด้านนอกซึ่งต่อออกไปทางใต้เป็นกำแพงเมืองทุ่งยั้ง ส่วนบริเวณที่เรียกว่าเมืองทุ่งยั้ง
นั้นมีขนาดกว้างใหญ่มาก คลุมเนื้อที่ทั้งบริเวณเนินเขาทางทอง และบริเวณที่ราบลุ่มในเขต
บ้านไผ่ล้อม ซึ่งอยู่ทางตะวันตกและทิศใต้ของเวียงเจ้าเงาะ กำแพงเมืองทุ่งยั้งโอบมาติดต่อกับ
กับเวียงเจ้าเงาะถึง ๓ ด้าน คือด้านใต้ ด้านตะวันออกเฉียงใต้ และด้านตะวันออก ตอนที่อยู่
บนเนินเขารอบ ๆ วัดพระธาตุทุ่งยั้งมีคูน้ำลึกเจาะลงไปในพื้นที่ ๒ ชั้น และกำแพง ๓ ชั้น
แต่ตอนที่อยู่ในเขตที่ลุ่มต่ำกำแพงมีชั้นเดียวบ้าง ๒ ชั้นบ้าง และมีคูน้ำเพียงชั้นเดียว คูน้ำใน
ช่วงนี้ มักกว้างใหญ่กว่าที่อยู่บนเนินเขา บางตอนกว้างราว ๑๖-๑๘ เมตรก็มี เมื่อเปรียบเทียบกับ
บรรดาเมืองในแคว้นสุโขทัยอื่น ๆ แล้ว เมืองทุ่งยั้งนี้ก็เป็นเมืองขนาดใหญ่เมืองหนึ่งที่เดียว
ภูมิฐานก็เป็นเมืองสำคัญพบจากพระศตูปเจดีย์ที่มีมาแต่สมัยสุโขทัยหลายแห่ง เช่นในเขตวัด
พระยี่น กุฎิภาชี และวัดทองเหลือ เป็นต้น ย่อมเป็นที่ยืนยันให้เห็นว่าเป็นเมืองอยู่ในสมัย
สุโขทัยอย่างแน่นอน ประกอบกับลักษณะของกำแพงเมือง เป็นกำแพงเมือง ๓ ชั้น เหมือน
กับเมืองสุโขทัยเก่าที่เรียกว่า “ศรีบูร” จึงทำให้น่าเชื่อว่า เมืองทุ่งยั้งและเวียงเจ้าเงาะเป็น
เมืองเก่าสมัยสุโขทัย

สำหรับชื่อเมืองทุ่งยั้ง คำว่า “ทุ่งยั้ง” นั้นมาจากตำนานเก่าแก่ที่เล่ากันว่า พระ
พุทธเจ้าได้เสด็จมาประทับยังบริเวณนี้ ชื่อทุ่งยั้งคงมีมาก่อนที่จะตั้งเมืองก็ได้ เมื่อตั้งเมือง
ขึ้นจึงตั้งชื่อว่า “เมืองทุ่งยั้ง” ส่วนเวียงเจ้าเงาะ ก็มาจากตำนานเก่าแก่เรื่องสังข์ทอง ว่าเมือง
ทุ่งยั้งเป็นเมืองของท้าวสามล และเวียงเจ้าเงาะก็เป็นที่อยู่ของเจ้าเงาะนั่นเอง

๑ ศรัศกร, เรื่องเดิม, น. ๒๐.

สำหรับบริเวณเวียงเจ้าเงาะ เคยมีผู้ขุดพบของโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์หลายอย่าง^๑ อาจจะเป็นแหล่งที่มีคนยุคก่อนประวัติศาสตร์อาศัยอยู่มาก่อนที่จะมาตั้งเป็นเมืองในสมัยสุโขทัยก็ได้

เมืองทุ่งยั้งมีหลักฐานปรากฏในพงศาวดารเหนือว่า ราชธรรมราชเจ้าเมืองสวรรคโลกเป็นผู้สร้างและก็ได้ชื่อว่า กัมโพชนคร คือ เมืองทุ่งยั้ง^๒ ในกฎหมาย (ลักษณะลักพา) ครั้นสมเด็จพระรามาธิบดีอยู่ทอง ก็เรียกชื่อทุ่งยั้งเป็นเมืองคู่กับเมืองบางยม คือเมืองบางยม เดียวกันเป็นเมืองร้างอยู่ริมลำน้ำยมเก่า ในระหว่างเมืองทุ่งยั้งกับเมืองสวรรคโลกในทำเนียบเดิมก็ว่าเมืองทุ่งยั้งเมืองบางยมเป็นเมืองขึ้นของสวรรคโลก ถ้าพิเคราะห์ดูโดยภูมิแผนที่บ่งให้เห็นชัดว่าเมืองทุ่งยั้งบางยมทั้ง ๒ นี้ คงเป็นเมืองไทยสร้างในสมัยเมื่อรุกแดนขอมลงมาตั้งมั่นได้เมืองเซลียง คือเมืองสวรรคโลกบัดนี้ จึงตั้งเมืองบางยมเป็นเมืองด่านรักษาแนวลำน้ำยมทางฝั่งตะวันตก แล้วตั้งเมืองทุ่งยั้งขึ้นเป็นเมืองด่านรักษาแนวลำน้ำน่านต่อออกมาถึงทางฝั่งตะวันตก (ในสมัยนั้นแนวลำน้ำน่าน ยังอยู่ใกล้เมืองทุ่งยั้งไม่ห่างเหมือนเดี๋ยวนี้) เพราะแดนขอมอยู่ทางตะวันออก ต่อมาถึงสมัยเมื่อราชวงศ์พระร่วงครองกรุงสุโขทัย เมืองทุ่งยั้งก็เห็นจะเป็นเมืองใหญ่และนับว่าเป็นเมืองสำคัญอันหนึ่ง เพราะเป็นเมืองหน้าด่านอยู่ต่อแดนประเทศราชทางลำน้ำน่าน จึงถึงยกชื่อขึ้นชานในกฎหมายกรุงศรีอยุธยา ในจำพวกเมืองสำคัญข้างฝ่ายเหนือเรียกในกฎหมายนั้นเป็นคู่ๆ กันว่า เมืองซากังราวกำแพงเพชร เมืองสระหลวงสองแคว เมืองเซลียงสุโขทัย เมืองทุ่งยั้งบางยม ดังนี้ พิจารณาตามเรื่องพงศาวดาร^๓ จึงเห็นได้ว่าเมืองทุ่งยั้งเป็นเมืองคู่กับเมืองบางยมในสมัยสุโขทัยนั่นเอง แต่ในศิลาจารึกกรุงสุโขทัยมิได้กล่าวถึงเมืองทุ่งยั้งเลย หรืออาจจะกล่าวถึง แต่มิได้ระบุชื่อเมืองทุ่งยั้งโดยใช้ชื่ออื่นก็ได้ ซึ่งน่าจะศึกษาค้นคว้ากันต่อไป

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับเวียงเจ้าเงาะและเมืองทุ่งยั้งไว้ในหนังสือ "เที่ยวเมืองพระร่วง" ซึ่งมีข้อความที่นักศึกษาค้นคว้าอย่างยิ่ง ผู้เขียนขอคัดลอกมาลงดังนี้

๑ มะลิ โศกสันเทียะ "เวียงเจ้าเงาะ" คำบรรยายสัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๗) น. ๒๗๒.

๒ "พระราชพงศาวดารเหนือ" ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑ (พระนคร : อรุณสภา, ๒๕๐๖) น. ๘.

๓ คำราชธานีกาพย์, เรื่องเดิม, น. ๗๘.

“ตามความสันนิษฐานของข้าพเจ้าว่า เวียงเจ้าเงาะนี้เป็นเทือกบ่อหรือค่าย ซึ่งสร้างขึ้นเป็นทวารวรมครวเข้าไปไว้เป็นที่มั่นในคราวมีศึก บางทีจะได้สร้างขึ้นที่ทราบข่าวศึก พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเมืองเชียงแสนจะมาคิด ตามพงศาวดารเหนือมีข้อความปรากฏอยู่ว่า พระเจ้าสุจราชเมืองศรีสัชนาลัย ครั้นได้ทราบข่าวศึกพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ก็ให้ตักแต่งพระนครไว้ท่า กับทั้งหัวเมืองทั้งปวงก็ให้เตรียมการที่จะต่อสู้ศึก “แล้วให้กำหนดกฎหมายไปถึงเมืองกัมโพชนคร ให้กำหนดกฎหมายสืบ ๆ กันไปถึงเมืองศิริ เมืองสวรรคบุรี เมืองยางศิริ เมืองนครศิริ เมืองขอนแก่น และเมืองเหล็ก เมืองสิงทา เมืองท่งชั้นแก้มโพชนคร ท้าวพระตักแต่งบ้านเมืองไว้ทุกแห่ง” ดังนี้ กัมโพชนครนี้ตามพงศาวดารเหนือว่าอยู่ที่ตำบลทุ่งยั้ง แต่ถ้าจะดูตามภูมิพินท์ น่าตั้งที่ลับแลมากกว่า - เพราะที่ดินบริบูรณ์ และมีเขาล้อมเก็บริบรอบเป็นชัยภูมิดี สมควรที่จะตั้งเมืองหน้าด่านได้ ข้าพเจ้าจะขอเดาต่อไปว่า เดิมเมืองที่ตั้งอยู่ที่ตำบลทุ่งยั้งหรือลับแลนั้น คงจะไม่ได้เป็นเมืองที่มีกำแพงมั่นคง ต่อเมื่อตักใจเตรียมรับศึกเชียงแสน จึงได้คิดทำกำแพงและคูชั้น การที่จะทำกำแพงต้องอาศัยศิลาแลงมาก จึงได้มาเลือกที่ซึ่งเรียกว่าเวียงเจ้าเงาะนี้ทำเป็นเมืองมีกำแพงชั้น คือมาทำอยู่กับบ่อแลงที่เดียว (ในเวลาเดียวกันที่เมืองแห่งหนึ่งตามริมที่นั้น ยังมีแลงอ่อน ๆ ขุดขึ้นมาได้) ครั้นศึกมาจวนตัวก็อพยพเทครัวเข้าไปไว้ในกำแพง ข้อที่ว่าเมืองที่ทุ่งยั้งเป็นนคร คือเป็นเมืองลูกหลวงนั้น ข้าพเจ้าไม่สู้เชื่อนัก เข้าใจว่าจะเป็นเรื่องที่แต่งประกอบขึ้นภายหลัง คือมีผู้ได้ไปเห็นที่ซึ่งเรียกว่าเวียงเจ้าเงาะเดียวกัน เห็นมีกำแพงและคูเป็นที่มั่นคง ก็เดาเอาว่าเป็นเรื่องใหญ่ จึงเล่าย่างเรื่องราวผสมขึ้นให้เป็นนครลูกหลวงของศรีสัชนาลัย ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าได้เคยเป็นอะไร นอกจากเมืองด่าน ส่วนเมืองอีก ๗ เมืองที่กล่าวว่าเป็นเมืองชั้นกัมโพชนครนั้น ข้าพเจ้าก็ไม่สู้เชื่อนักว่าจะมี ถ้าแม่จะมีก็เป็นคานอยู่ตามเขาลับแล แต่ที่ว่ามีถึง ๗ แห่งนั้นเห็นจะมากเกินไปจะเป็นด้วยเอานามไปปนกันยั้งก็ได้ เช่นเมืองศิริกับนครศิรินี้ น่าจะว่าเป็นเมืองเดียวกัน และยังสงสัยต่อไปอีกว่า เมืองขอนแก่นนั้น จะเป็นอันเดียวกับนครศิริอีก หรืออาจจะเรียกนครศิรินั้นสั้นหัวนหลงไปเป็น “คอนศิริ” แล้วต่อไปนี้อีกกว่าเดียวก็กลายเป็นขอนแก่นไปแล้ว จึงเข้าใจว่าสามชื่อนี้คงจะเป็นเมือง ๆ เดียว แต่นี้เป็นการเล่นเปล่า ๆ หาหลักฐานมิได้ รวบรวมใจความว่าทางที่จะสันนิษฐานหมดเพียงเท่านี้”

๑ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. เที้ยวเมืองพระร่วง (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, ๒๕๔๕) น. ๒๐๘-๒๐๙.

จากการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสนับนิจฐานไว้หนักน้ำหนัก เหมือนกันว่า เมืองทุ่งยั้งคงไม่ใช่เป็นเมืองลูกหลวง อาจจะเป็นเพียงเมืองด่านทำนองนั้นมากกว่า ซึ่งก็เป็นเรื่องที่น่าเชื่อพอสมควร เพราะเมืองทุ่งยั้งไม่ปรากฏชื่อในศิลาจารึกกรุงสุโขทัยเลย

ในสมัยอยุธยา เมืองทุ่งยั้งคงจะเสื่อมความสำคัญลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยาก็ไม่มีเมืองทุ่งยั้งอยู่ด้วย มีแต่เมืองพิชัย ในเรื่องสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมพระยาจักร์ราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ว่า คุณเหมือนเมืองทุ่งยั้งจะมาเสื่อมความสำคัญตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะเหตุที่พระยาเชลียงเป็น ขบถเอาเมืองไปขึ้นกับเชียงใหม่ ครั้นเสร็จสงครามได้เมืองคืนมาแล้ว สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้ตัดเขตเมืองสวรรคโลก ซึ่งอยู่ทางลำน้ำ่านมารวมตั้งเมืองพิชัยขึ้นอีกเมือง ๑ เมืองทุ่งยั้งจึงเป็นเมืองขึ้นเมืองพิชัยแต่นั้นมา^๑

อย่างไรก็ตามในรัชกาลสมเด็จพระบรมโกศ พระองค์ได้เสด็จนมัสการพระแท่นศิลาอาสน์ ณ เมืองศรีพนมมาศทุ่งยั้ง ในปี พ.ศ. ๒๒๘๓^๒ ด้วย แต่ในพระราชพงศาวดารเรียกเมืองทุ่งยั้งว่า เมืองศรีพนมมาศทุ่งยั้ง เข้าใจว่าคงจะได้มีการตั้งชื่อกันใหม่ในสมัยอยุธยา ในเรื่องสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมพระยาจักร์ราชานุภาพได้ทรงนิพนธ์ไว้อีกว่า เมื่อเมืองทุ่งยั้งเป็นเมืองขึ้นเมืองพิชัยแล้ว ครั้นนานมาสายน้ำ่านเปลี่ยนกระแสน้ำมาทางตะวันออก ลำน้ำท่าเมืองมาทุกที เมืองทุ่งยั้งก็กลายเป็นเมืองดอน พวกชาวเมืองจึงพากันอพยพลงมาตั้งภูมิลำเนาที่ริมน้ำเสียโดยมาก จนเกิดเป็นตำบลบ้านท่าอิฐ และบางโพธิ์ที่เมืองทุ่งยั้งไม่ร้างเป็นป่าเหมือนอย่างเมืองบางยม เพราะมีพระแท่นศิลาอาสน์ซึ่งคนทั้งหลายนับถือว่าเป็นมหาเจดีย์สถานอยู่ที่เขาทองข้างหลังเมือง พวกสัปบุรุษที่ไปนมัสการผ่านเมืองไปมาอยู่เสมอเลยเป็นเหตุให้เมืองทุ่งยั้งได้นามใหม่อีกนาม ๑ ว่า “เมืองศรีพนมมาศ” ปรากฏอยู่ในทำเนียบ แต่จะตั้งนามใหม่นี้เมื่อครั้งไหนหาทราบไม่^๓ แต่ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม ๒ ปรากฏชื่อเต็มว่า เมืองศรีพนมมาศทุ่งยั้ง

ในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีตีเมืองสวางคบุรีได้แล้ว พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองสวางคบุรี และยังได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองศรีพนม-

๑ คำราชานุภาพ, เรื่องเดิม, น. ๑๘.

๒ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม ๒ น. ๒๒๒.

๓ คำราชานุภาพ, เรื่องเดิม, น. ๑๘-๑๙.

มาศทุ่งยั้ง กระทำสมโภชพระแท่นศิลาอาสน์สามวันอีกด้วย^๑ จึงเห็นได้ว่าในสมัยกรุงธนบุรี เมืองทุ่งยั้งยังมีชื่อเต็มว่า “เมืองศรีพนมมาศทุ่งยั้ง” อยู่ และคงยังเป็นเมืองที่มีความสำคัญพอสมควร แต่ก็เป็นเมืองเล็กๆ เมืองหนึ่งขึ้นกับเมืองพิชัยเท่านั้น

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ เมืองทุ่งยั้งคงลดความสำคัญลงไปมากทีเดียว เพราะท่าบดบางโพธิ์ท่าอิฐ ซึ่งเป็นที่ตั้งตัวจังหวัดอุตรดิตถ์เจริญขึ้นมา ทำให้ผู้คนอพยพมาตั้งถิ่นฐานกันมาก จนต่อมาได้ตั้งเป็นเมืองอุตรดิตถ์ขึ้น เมืองทุ่งยั้งจึงเกือบจะร้างไป แต่ก็มีพระแท่นศิลาอาสน์ วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง วัดพระยืน และวัดพระนอนเป็นต้น ที่ยังมีผู้คนเดินทางไปนมัสการอยู่เสมอมาจนถึงปัจจุบันนี้

วัดในตัวเมืองทุ่งยั้ง

วัดในตัวเมืองทุ่งยั้ง ที่เป็นวัดสำคัญอยู่ถึงปัจจุบันนี้มีอยู่วัดเดียว คือ วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง นอกนั้นก็มิได้มีวัดร้างอีก ๒ วัด คือ วัดนางแตงอ่อน และวัดป่าแดด ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงวัดทั้ง ๓ นี้ ตามลำดับไป

วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง

วัดนี้ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล มีถนนบรมอาสน์จากตัวจังหวัดอุตรดิตถ์ผ่านหน้าวัดนี้ และระยะห่างจากตัวจังหวัดอุตรดิตถ์ประมาณ ๖ กิโลเมตร เป็นวัดที่อยู่ติดกับกำแพงเมืองทุ่งยั้งด้านตะวันตก

ในบริเวณวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง มีศิลปะที่น่าสนใจอยู่มากคือ พระบรมธาตุทุ่งยั้ง ซึ่งเป็นเจดีย์แบบลังกา วิหารซึ่งมีจิตรกรรมฝาผนังด้วย จิตรกรรมฝาผนังที่เขียนบนคอสองของศาลาการเปรียญหลังเก่าที่ถูกรื้อไปแล้ว และสนามคดเป็นต้น

สำหรับพระบรมธาตุทุ่งยั้ง เป็นเจดีย์แบบลังกาทรงกลม ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมสามชั้น ฐานชั้นล่างมีเจดีย์องค์เล็กๆ เป็นเจดีย์บริวารอยู่ที่มุมทั้ง ๔ ฐานชั้นที่ ๓ มีซุ้มคูหาทั้ง ๔ ด้านด้วย สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเชื่อว่าเดิมเป็นเจดีย์แบบทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ แต่ได้หักพัง แล้วถูกซ่อมใหม่เป็นแบบที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน^๒

๑ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ น. ๓๔๕.

๒ ดำรงราชานุภาพ, เทียบตามทางรถไฟ, น. ๑๑.

ส่วนวิหาร เป็นวิหารที่มีหลังคาเป็นรูปหน้าจั่วชนิดลาดเอียงลงมาเกือบจกพื้น เหมือนกับโบสถ์วิหารทางภาคเหนือ สมเด็จพระพุทธเจ้าทรงพระราชทานภาพทรงสนับนิจฐานไว้ว่า เห็นจะบูรณะปฏิสังขรณ์เมื่อรัชกาลพระบรมโกศในสมัยอยุธยา ที่หน้าบันของวิหารมีลายสลักไม้ทั้งสองด้าน ซึ่งถูกแดดฝนจนสึกกร่อนไปมากแล้ว แต่ก็ยังมีความงามเหลืออยู่ ภายในวิหารที่ฝาผนังด้านหน้ามีจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องพุทธประวัติตอนมารผจญเขียนไว้เหนือระคับประตู ซึ่งยังมีสภาพดีเป็นส่วนมาก ที่ฝาผนังด้านข้างตอนล่างเขียนเรื่องสังข์ทองแต่ลบเลือนเสียเป็นส่วนมาก จนบางตอนมองไม่ออกว่าเป็นภาพอะไร ตอนบนที่ติดกับหลังคาเขียนเป็นภาพเทพชุมนุมซึ่งลบเลือนเป็นส่วนมากเช่นกัน มีสภาพที่ยังสมบูรณ์อยู่บ้างเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เหตุที่มีการเขียนภาพเรื่องสังข์ทอง ก็เพราะมีตำนานที่เล่ากันมาว่า เมืองทุ่งยั้งเป็นเมืองของท้าวสามลในเรื่องสังข์ทองนั่นเอง จิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้เชื่อกันว่าเขียนขึ้นในสมัยอยุธยา อาจเป็นรัชกาลพระเจ้าบรมโกศตอนที่บูรณะปฏิสังขรณ์วิหารก็ได้

ด้านหน้าของวิหารมีหอรบซังเก่าหลังหนึ่ง กับศาลาตำข้าวอีกหลังหนึ่ง หอรบซังมียอดเป็นรูปพรมพัตรปูบัน^๕ ที่เชิงบันไดก็มีรูปปูบันเหมือนกัน แต่แตกหักเสียแล้ว นับว่าเป็นหอรบซังที่ยังมีเค้าของความงามเหลืออยู่ แต่หอรบซังเก่าถูกซ่อมแซมใหม่ทั้งหลังเสียแล้ว รวมทั้งรูปพรมพัตรก็ปั้นขึ้นใหม่ด้วย ใกล้กับหอรบซังมีศาลาตำข้าว ซึ่งถือกันว่าเป็นศาลาพระภูมิของวัด แต่ชาวตำบลทุ่งยั้งเรียกกันว่า "ปูตำข้าว" ด้านข้างวิหาร มีซากเจดีย์ก่อด้วยศิลาแลงหลายองค์บางองค์ก็ถูกซ่อมแซมใหม่

บนกุฎิท่านเจ้าอาวาส มีจิตรกรรมฝาผนังเขียนไว้บนแผ่นไม้คอสองของศาลาการเปรียญที่ถูกรื้อไปแล้ว ทางวัดได้เก็บคอสองนี้ไว้ ภาพที่เขียนเป็นภาพพระมาลัยสูตร เป็นภาพที่ยังสมบูรณ์พอสมควรทีเดียว

สำหรับสนามกลี^๕ น้อยทางทิศตะวันตกของพระบรมธาตุทุ่งยั้ง มีลักษณะเป็นลานศิลาแลง มีหลุมอยู่หลายหลุม เชื่อกันว่าเป็นตำนานในเรื่องสังข์ทอง ตอนพระอินทร์กับพระสังข์ตีกลีกัน หลุมที่เหลืออยู่คือหลุมกลี นอกจากนั้นด้านเหนือของพระบรมธาตุทุ่งยั้ง มีสระรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าอยู่ ๒ สระ ขอบสระเป็นศิลาแลง ในสระมีถ้ำ ซึ่งเล่ากันว่าเป็นทางเดินไปทะเลที่เมืองระแหง (จ. ตาก) แต่ปัจจุบันถ้ำตันเขินและแคบมาก

๕ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

วัดป่าแคด

วัดนี้เป็นวัดร้าง อยู่เหนือวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง และอยู่คนละฟากถนนบรมอาสน์ มีต้นโพธิ์ขนาดใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง และมีซากอิฐซากหินอยู่ทั่วไป คุณจัดกิจ เล็กกำแหงเล่าว่า เคยพบเทวรูปไม่มีเศียร (ลักษณะแบบเทพนม) ในบริเวณวัดนี้ และอาจารย์สมชาย ปงศรีชัย เล่าว่า วัดนี้มีปริศนาที่น่าสนใจ คือ “วัดป่าแคดมีแรดสองตัว ยายชีชีหัว ตาเถรชีท้าย ถ้าใคร ทายได้ให้สองลำเรือ”

วัดนางแตงอ่อน

วัดนี้เป็นวัดร้าง อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ของวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง ปัจจุบัน เป็นสวนผลไม้ของชาวบ้านหมดแล้ว ชาวบ้านเคยขุดพบกรุพระพิมพ์ ซึ่งตัวกรุทำด้วยศิลาแลง และมีฝาครอบด้วย บริเวณวัดมีบ่อน้ำก่อด้วยศิลาแลง ชาวบ้านเรียกกันว่า “บ่อวัง” และมีแท่งศิลาแลงอยู่ทั่วไป บริเวณวัดนี้น่าทำการสำรวจค้นคว้าอย่างละเอียด และอย่างถูกหลักวิชาการอย่างยิ่ง คงจะได้หลักฐานต่างๆ ที่น่าสนใจมากทีเดียว

นอกจากนี้ในตัวเมืองทุ่งยั้ง ยังมีสระน้ำขนาดใหญ่อยู่สระหนึ่ง ชาวบ้านเรียกกันว่า สระตระพังนาง หรือ สระสัตตพานาง ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้งลงไปประมาณ ๑ กิโลเมตร ชาวบ้านเชื่อกันว่า เป็นสระน้ำที่ติดหาง ๗ ของท้าวสามลเล่นน้ำกัน ซึ่งความจริงน่าจะเป็นสระน้ำที่เก็บน้ำไว้ใช้ในตัวของทุ่งยั้งในสมัยโบราณนั่นเอง

วัดนอกตัวเมืองทุ่งยั้ง

วัดนอกตัวเมืองทุ่งยั้ง ซึ่งเป็นวัดที่อยู่นอกเมือง และอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองทุ่งยั้ง คงจะเกี่ยวข้องกับเมืองทุ่งยั้งหรือเป็นวัดเก่าแก่เช่นเดียวกับเมืองทุ่งยั้ง มีอยู่หลายวัดด้วยกัน คือ วัดพระยืนพุทธบาทยุคล วัดพระแท่นศิลาอาสน์ วัดพระนอนพุทธไสยาสน์ วัดทอง-เหลืองและวัดฤาษีสำราญเป็นต้น นอกจากนี้ยังมีวัดร้างอีกคือ วัดพระพุทธลีลาหรือวัดพระเทิน วัดทองลันและวัดห้องสูง จะได้กล่าวถึงวัดเหล่านี้ตามลำดับไป

วัดพระยืนพุทธบาทยุคล

วัดนี้อยู่ทางทิศตะวันตกของวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง มีถนนบรมอาสน์ผ่านหน้าวัดนี้เป็นวัดที่อยู่บนเนินเขาลูกหนึ่ง มีบันไดนาคและทางรถยนต์ทอดขึ้นสู่บริเวณวัด ถัดจากวัดนี้ไปทางตะวันตกเป็นวัดพระแท่นศิลาอาสน์ ซึ่งอยู่บนเนินเขาลูกเดียวกัน แต่คนละยอด ส่วนทางขวามือของวัดพระยืนพุทธบาทยุคลมีเนินเขาลูกหนึ่ง มีบันไดนาคทอดขึ้นไปสู่ยอดเขาเช่นกัน บนเนินเขาแห่งนี้คือวัดพระนอนพุทธไสยาสน์ ถังนนบริเวณนี้จึงมีวัดที่อยู่ใกล้ ๆ กันถึง ๓ วัด

ชื่อวัดพระยืนพุทธบาทยุคลนี้เป็นนิมิตตกนามที่ได้รับมานานแล้ว ไม่มีผู้ใดจะกล้าเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นได้ เพราะคำว่านิมิตตกนามนั้น มีความหมายว่าเป็นนามที่เกิดขึ้นเองจากสิ่งประกอบ โดยเชื่อกันมาแต่โบราณว่าสถานที่เหล่านั้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสมณโคตม ได้เสด็จมาประทับยืนบนเนินเขาแห่งนี้ แล้วทรงทอดพระเนตรไปยังทิศต่างๆ เป็นปริณิษิต ยังผลให้บังเกิดชื่อสถานที่นั้นๆ ตามพระอิริยาบถของพระองค์คือ เมื่อพระองค์ทรงทอดพระเนตรไปทางท้องทุ่งแห่งหนึ่ง ต่อมาท้องทุ่งค้ำนั้นก็พากันเรียกชื่อว่า “ทุ่งพระแฉ” ครั้นเมื่อพระองค์ทรงผินพระพักตร์ ทอดพระเนตรไปทางหนองน้ำแห่งหนึ่ง (อยู่ทางไปอำเภอลับแล) หนองน้ำแห่งนี้ก็ได้นามเรียกกันต่อมาว่า “หนองพระแฉ” แสดงว่าชื่อวัดนี้มาจากความเชื่อที่ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับยืนที่บนเนินเขาที่ตั้งวัดนี้นั่นเอง และมีรอยพระพุทธรูปปรากฏอยู่คู่กัน ทั้งพระบาทเบื้องซ้ายและพระบาทเบื้องขวาปรากฏติดอยู่บนแผ่นศิลาแลง เป็นรอยพระพุทธรูปทั้งคู่ จึงเรียกกันว่า พระพุทธรูปบาทยุคล” ซึ่งเชื่อกันมาแต่โบราณแล้ว ปัจจุบันมีมณฑปครอบรอยพระพุทธรูป เป็นมณฑปแบบกุกฎการทรงจอมแห มีวิมานทั้ง ๓ ทิศ บนยอดวิมานทำเป็นปล้องไฉนด้วย มณฑปนี้คงเป็นมณฑปสมัยอยุธยา แต่เดิมอาจจะมีมาก่อนก็ได้ แล้วมาซ่อมแซมในสมัยอยุธยา และในสมัยหลังๆ อีกหลายครั้งก็ได้ ด้านข้างมณฑปมีซากศิลาแลงซึ่งคงเป็นฐานเจดีย์เก่า มีลักษณะคล้ายฐานเจดีย์แบบทรงพุ่มข้าวบิณฑ์สมัยสุโขทัย

ที่วัดพระยืนพุทธบาทยุคลนี้ ยังมีพระพุทธรูปหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ ปางมารวิชัยองค์หนึ่ง ขนาดหน้าตักกว้าง ๕๕ นิ้ว สูง ๖๖ นิ้ว เป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยเรียกกันว่า

๑ วิบูลย์ บุรณารมย์ ประวัติวัดพระยืนพุทธบาทยุคล (อุตรดิตถ์ : โรงพิมพ์วิบูลย์การพิมพ์, ๒๕๐๘) น. ๘.

๒ เรืองเดียวกัน, น. ๑๕,

“หลวงพ่อกุศลรังสี” เดิมประดิษฐานอยู่ภายในมณฑปรอยพระพุทธรูปบาท มีปูนพอกหุ้มไว้ทั้งองค์ ต่อมาทางวัดได้แกะกระเทาะเอาปูนออก และได้นำพระพุทธรูปมาประดิษฐานไว้ในโบสถ์ที่สร้างขึ้นใหม่

วัดพระแท่นศิลาอาสน์

วัดพระแท่นศิลาอาสน์อยู่ทางทิศตะวันตกของวัดพระยืนพุทธบาทยุคล มีอาณาเขตติดต่อกัน ที่ชื่อนี้ก็เพราะเชื่อกันมาแต่โบราณว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงประทับนั่งเพื่อทรงกระทำบำเพ็ญอธิษฐานพระบารมี ณ แท่นศิลาแดงซึ่งเรียกกันต่อมาว่า “พระแท่นศิลาอาสน์” และต่อมาได้เป็นชื่อวัดจนถึงปัจจุบัน สำหรับพระแท่นเป็นศิลาแดงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้าง ๘ ฟุต ยาว ๘ ฟุต ๘ นิ้ว สูง ๓ ฟุต มีมณฑปครอบและอยู่ในวิหาร ตัวยุทธมีกำแพงล้อมรอบทั้งสี่ด้าน วิหารเดิมถูกไฟไหม้มาแล้วครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๑ วิหารที่เห็นปัจจุบันนี้จึงเป็นวิหารที่สร้างขึ้นใหม่ สมเด็จพระยาจ่างราชานุภาพ ทรงนิพนธ์เกี่ยวกับวิหารเก่าที่ถูกไฟไหม้ไว้ว่า “ของที่ไฟไหม้สูญไปคราวนั้นน่าจะเสียตาย บานประตูวิหารคู่ ๑ เป็นของโบราณฝีมือทำดีหน้าคู้หน้าหนา แกะไม้ออกมาเค้นเป็นลายซ้อนกันหลายชั้น แม่ลายเป็นก้านชดปลายกระหนกเป็นรูปภาพต่างๆ มีราชสีห์เป็นต้น ลายเดียวกับลายบานมุก ที่วิหารพระพุทธชินราชเมืองพิษณุโลก สันนิษฐานว่าเห็นจะเป็นบานเดิม ของวิหารพระพุทธชินราชบางที่จะสร้างแต่ครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระเจ้าบรมโกศทรงพระราชกรัฐาให้ทำบานประดับมุกตามลายเดิมถวายแทน แล้วจึงโปรดให้เอาบานเดิมนั้นไปใช้เป็นบานวิหารพระแท่นศิลาอาสน์”

สำหรับวัดพระแท่นศิลาอาสน์อาจเป็นวัดเก่าแก่สมัยสุโขทัยคู่กับเมืองทุ่งยั้ง แต่เพิ่งจะมาเสื่อมใสกันสักในสมัยอยุธยา ถึงพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาจ่างราชานุภาพอีกตอนหนึ่งว่า “. . . พิจารณาบุรุษของที่สร้างไว้ในวัดพระแท่นศิลาอาสน์ ไม่เห็นมีของสิ่งใดที่ฝีมือจะเก่าถึงกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีสักสิ่งเดียว ที่เป็นของอย่างเก่าก็เพียงฝีมือช่างกรุงศรีอยุธยา ชื่อนี้ก็สมกับเป็นเรื่องพงศาวดาร ถ้วยพระแท่นศิลาอาสน์นี้มีได้กล่าวถึงในศิลาจารึกกรุงสุโขทัย คงมาเสื่อมใสกันต่อในชั้นกรุงศรีอยุธยา แรกปรากฏในหนังสือพระราช

๑ คำจ่างราชานุภาพ, เทวตามทางรถไฟ, น. ๘๑-๘๒.

พงศาวดาร เมื่อแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๓ ได้เสด็จขึ้นไปนมัสการพระแท่น
ศิลาอาสน์ และครั้งนั้นได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์มหาเจดีย์สถาน ณ ที่ต่าง ๆ ตามหัวเมืองเหนือ
มีวัดมหาธาตุเมืองพิษณุโลกเป็นต้น ของที่ทรงปฏิสังขรณ์ยังปรากฏอยู่หลายแห่ง แต่พระแท่น
ศิลาอาสน์คงเป็นที่นับถือของมหาชนว่าเป็นมหาเจดีย์สถานมาก่อนรัชกาลพระเจ้าบรมโกศแล้ว
จึงได้เสด็จไปนมัสการ”^๑

แสดงว่าวัดพระแท่นศิลาอาสน์คงเป็นวัดที่สำคัญวัดหนึ่งในสมัยอยุธยาแน่นอน
นอกจากพระแท่นศิลาอาสน์แล้วในวิหารยังมีธรรมาสน์อันเป็นสมบัติสมัยอยุธยาอยู่ชั้นหนึ่ง ตัว
ธรรมาสน์สลักด้วยไม้ปรุรงงามมาก สลักเป็นลายกระจังใบเทศ ๓ ชั้น ลงรักปิดทอง ลักษณะ
อ่อนช้อยรับกับความสูงของธรรมาสน์ และมีบางส่วนที่ถูกซ่อมแซมเพราะชำรุด นับว่าเป็น
ธรรมาสน์ที่น่าชมอย่างยิ่ง

ในบริเวณวัดพระแท่นศิลาอาสน์ ยังมีพระพุทธรูปหล่อด้วยสำริดซึ่งสร้างขึ้นเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๔๘ และมีวิหารหลังเล็ก ๆ ครอบรอยพระพุทธรูปไว้ด้วย ใกล้ ๆ กันมีวิหารพระ
โพธิสัตว์กวนอิมอวโลกิเตศวรและศาลาการเปรียญสองชั้นอีกหลังหนึ่งด้วย

นอกจากนี้ ยังมีตำนานเล่ากันต่อ ๆ มาเกี่ยวกับบริเวณวัดพระแท่นศิลาอาสน์อีก
คือ มีต้นพุทราต้นหนึ่ง เรียกกันว่า “ต้นพุทราแขวนบาตร” เป็นต้นพุทราที่พระอานนท์ได้
นำเอาบาตรของพระพุทธเจ้าไปแขวนไว้ ทางวัดคงปลูกต้นพุทรากันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน
ซึ่งไม่ใช่ต้นเดิมแน่นอน และมีลานดินอยู่แห่งหนึ่งขนาดกว้างประมาณ ๔ เมตร สูงประมาณ
๕๐ เซนติเมตร ชาวบ้านเรียกกันว่า “แท่นดอกไม้” เป็นแท่นที่ช่างปั้นเอาดอกไม้มาบูชา
พระพุทธเจ้า และวางไว้บนแท่นนี้เป็นประจำใกล้กับแท่นดอกไม้มีสระแห่งหนึ่งเรียกกันว่า
“สระมดง่าม” เป็นสระที่เกิดจากยักษ์เดินทางมาเผ่ากราบบูชาพระพุทธเจ้า บังเอิญที่ตรงนั้นมี
ฝูงมดง่ามชุมนุมกันอยู่ ยักษ์ตนนั้นได้เหยียบเอาฝูงมดง่ามจนพื้นดินยุบจมลงไปเป็นหลุมลึก
ปัจจุบันบริเวณที่เป็นแท่นดอกไม้และสระมดง่ามได้กลายเป็นป่าไม้รกหมดแล้ว

จึงเห็นได้ว่าบริเวณวัดพระแท่นศิลาอาสน์ล้วนมีตำนานที่เล่ากันมาเกี่ยวกับพระ
พุทธเจ้าทั้งสิ้น ตำนานเหล่านี้คงเล่ากันมานานแล้ว จนกระทั่งถึงสมัยสุโขทัยคงเริ่มสร้างเป็น

๑. เรื่องเดียวกัน, น. ๗๕-๗๖.

วัดขึ้น พร้อมกับที่สร้างเมืองทุ่งยั้ง ต่อมาสมัยอยุธยาคงเป็นวัดที่สำคัญขึ้นจนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบัน

วัดพระนอนพุทธไสยาสน์

วัดนี้อยู่ทางขวามือของวัดพระยืนพุทธบาทยุคล โดยอยู่คนละฟากถนน และอยู่บนเนินเขาอีกลูกหนึ่งมีบันไดนาคทอดขึ้นไปสู่บริเวณวัด วัดนี้เล่ากันว่าเดิมเป็นวัดเก่าแก่ชื่อว่า "วัดพระนอน" ต่อมาได้กลายเป็นวัดร้าง แต่จะเริ่มเป็นวัดร้างเมื่อใดไม่มีใครทราบ และยังเล่ากันต่อๆ มาอีกว่าพระพุทธรูปเจ้าได้เคยเสด็จมาประทับนอน ณ สถานที่วัดนี้ ต่อมาได้มีการสร้างวัดขึ้นไว้ เรียกกันว่า "วัดพระนอน" และได้กลายเป็นวัดร้างไปอย่างไม่มีซากสิ่งใดเหลือไว้ให้เห็นเลย นอกจากแท่นที่เชื่อกันว่า พระองค์ได้มาประทับนอนไว้เท่านั้น วัดนี้พระครูสถิตพุทธคุณ เจ้าอาวาสวัดพระยืนพุทธบาทยุคล ได้รับความร่วมมือจากประชาชนผู้เลื่อมใสศรัทธาจัดสร้างเป็นวัดขึ้นใหม่ ณ สถานที่บนเนินเขาแห่งวัดร้างเดิมนั้น พร้อมกับบูรณะพระแท่นที่ประทับนอน โดยการก่อสร้างเป็นบุษบกสวมแท่นของเดิมขนาดยาวประมาณ ๘ คอก มีลวดลายสวยงามมาก และสร้างมณฑปจตุรมุขครอบพระแท่นนั้น ไว้อีกชั้นหนึ่ง เรียกชื่อวัดตามชื่อเดิมว่า "วัดพระนอนพุทธไสยาสน์"^๑

จะเห็นได้ว่าวัดพระนอนพุทธไสยาสน์นี้มีตำนานที่เล่ากันมากับวัดพระยืนพุทธบาทยุคล วัดพระแท่นศิลาอาสน์ และยังมีอีกวัดหนึ่งซึ่งเป็นวัดร้างคือวัดพระพุทธรูปลีลาหรือวัดพระเดิน คือตำนานที่เล่ากันมาว่า พระพุทธรูปเจ้าได้เสด็จมาประทับยังบริเวณนี้ (จนถึงเป็นชื่อเมืองว่าเมืองทุ่งยั้ง) และพระองค์ได้ประทับนั่ง นอน ยืน เดิน (จงกรม) ในบริเวณที่ตั้งวัดทั้ง ๔ นี้ คือสถานที่ประทับนั่ง ได้แก่วัดพระแท่นศิลาอาสน์ สถานที่ประทับยืน ได้แก่วัดพระยืนพุทธบาทยุคล สถานที่ประทับนอน ได้แก่วัดพระนอนพุทธไสยาสน์ และสถานที่พระองค์เดินจงกรม ได้แก่วัดพระพุทธรูปลีลาหรือวัดพระเดิน สำหรับวัดพระนอนพุทธไสยาสน์นี้คงเป็นวัดที่สร้างขึ้นรุ่นราวคราวเดียวกับวัดพระยืนพุทธบาทยุคล และวัดพระแท่นศิลาอาสน์ (เพราะมีตำนานเกี่ยวข้องกันอยู่) คือสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย ต่อมาได้เป็นวัดร้างไป จนกระทั่งได้สร้างขึ้นใหม่ดังที่เห็นในปัจจุบัน คือสร้างมณฑปจตุรมุขครอบพระแท่นที่ประทับนอนของ

๑ วิบูลย์, เรื่องเดิม, น. ๑๓-๑๔.

พระพุทธเจ้าไว้ และได้สร้างหอระฆังปฏิสังขรณ์อีกด้วย ปัจจุบันจึงเป็นวัดที่สำคัญเช่นเดียวกับวัดพระยืนพุทธบาทยุคลและวัดพระแท่นศิลาอาสน์

วัดทองเหลือ

วัดนี้อยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองทุ่งยั้ง คือ อยู่ระหว่างตัวเมืองทุ่งยั้งกับตัวเมืองอุตรดิตถ์ในปัจจุบัน และอยู่ริมถนนจากตัวเมืองอุตรดิตถ์ไปยังตัวเมืองทุ่งยั้ง วัดนี้ถ้ามองดูจากภายนอกหรือนั่งรถยนต์ไปตามถนนแล้วมองเข้าไปในวัดจะรู้สึกว่าเป็นวัดสร้างใหม่ แต่ถ้าเข้าไปในบริเวณวัดแล้วจะพบว่ามิใช่โบราณสถานเก่าแก่อย่างที่เดียว คือมีซากศิลาแลงเป็นฐานสี่เหลี่ยมซ้อนกัน ๓ ชั้น ชั้นล่างใหญ่ ชั้นที่สองและชั้นที่สามเล็กลงตามลำดับคล้ายฐานเจดีย์แบบทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือแบบดอกบัวตูมสมัยสุโขทัย ใกล้กับซากศิลาแลงนี้มีเนินดินสังเกตเห็นศิลาแลงอยู่บ้าง อาจเป็นฐานวิหารมาก่อนก็ได้ และยังมีเนินดินอีกแห่งหนึ่ง เข้าใจว่าเป็นฐานโบสถ์ เพราะยังมีซากใบเสมาหินชารุดเหลืออยู่บ้าง นอกจากนี้ในบริเวณวัดยังมีบ่อน้ำก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่อีกบ่อหนึ่งด้วย จึงน่าจะเชื่อได้ว่าวัดทองเหลือนี้คงเป็นวัดเก่าแก่คู่มากับเมืองทุ่งยั้งอย่างแน่นอน

วัดฤๅษีสำราญ

วัดนี้อยู่นอกตัวเมืองทุ่งยั้งไปทางทิศตะวันตก คืออยู่ระหว่างตัวอำเภอลับแลกับตัวเมืองทุ่งยั้ง ยังมีซากศิลาแลงเข้าใจว่าเป็นซากเจดีย์เก่า จนดูไม่ออกกว่าเป็นเจดีย์แบบอะไร วัดนี้เคยเป็นวัดร้างมาก่อน ปัจจุบันมีพระภิกษุจำพรรษาอยู่จึงไม่ใช่วัดร้าง คงเป็นวัดเก่าแก่เช่นเดียวกับวัดทองเหลือ

วัดทองลั่น

วัดนี้เป็นวัดร้าง อยู่ใกล้กับวัดทองเหลือ จนมีคำพูดที่ชาวบ้านพูดกันคล่องจองว่า “วัดทองลั่นอยู่เหนือ วัดทองเหลืออยู่ใต้” ปัจจุบันวัดทองลั่นกลายเป็นไร่นาหมดแล้ว เคยมีผู้ขุดได้พระพิมพ์กัน พระพิมพ์วัดนี้จึงมีชื่อว่า “กรวัดทองลั่น”

วัดพระพุทธรูปหรือวัดพระเคิน

เป็นวัดร้างอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัดพระนอนพุทธไสยาสน์ ดังได้กล่าวมาแล้วว่าเป็นวัดที่มีตำนานว่าพระพุทธรูปเจ้าได้เคยเดินจงกรมที่บริเวณนี้ ปัจจุบันปกคลุมด้วยต้นไม้หนานาชนิดจนเป็นป่ารก อาจารย์สมชาย ปงศรีชัย เล่าให้ผู้เขียนฟังว่า ยังมีซากโบสถ์และใบเสมาเหลืออยู่ และเคยมีการขุดค้นหาของมีค่ากันมาก จนซากโบสถ์เสียหายหมดแล้ว

วัดห้องสูง

วัดนี้เป็นวัดร้างเช่นกัน อยู่ทางทิศเหนือของเมืองทุ่งยั้ง และอยู่ในหมู่บ้านห้องสูง ปัจจุบันกลายเป็นนาหมดแล้ว คุณจัตกิจ เล็กกำแหง เล่าว่า เคยขุดได้พระพิมพ์ ซึ่งมีชื่อกรูว่า “กรูป่าข้าววัดห้องสูง”

ยังมีวัดร้างที่อาจารย์สมชาย ปงศรีชัย เล่าให้ฟังอีกวัดหนึ่ง อยู่เหนือเวียงเจ้าเงาะขึ้นไป แต่ไม่ทราบชื่อว่าชื่อวัดอะไร เคยพบซากโบสถ์ก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่และเคยพบพระพุทธรูป และแหวนสัมฤทธิ์ ปัจจุบันเป็นสวนฝรั่งเสียแล้ว

นอกจากวัดร้างที่กล่าวมาทั้งหมดแล้ว ใกล้ตัวเมืองทุ่งยั้งยังมีกรูพระพิมพ์อีกหลายกรูด้วยกัน กรูพระพิมพ์เหล่านั้นอาจเป็นวัดร้างมาก่อนก็ได้ ถ้าหากทำการสำรวจค้นหาและขุดค้นอย่างถูกต้องก็อาจจะพบหลักฐานเกี่ยวกับเมืองทุ่งยั้งเพิ่มเติมอีกก็ได้ สำหรับชื่อกรูมักจะมีชื่อตามชื่อคนที่ขุดกรู ชื่อตามชื่อหมู่บ้านบ้างและอื่น ๆ อีกบ้าง เช่นกรูตาย้ม กรูตายู้ กรูตาจาง กรูบ้านตาล กรูนาตาสุข กรูนกเขา และกรูฤๅษี เป็นต้น

ชื่อกรู ที่ตั้งของกรูและรายละเอียดต่าง ๆ ผู้เขียนทราบจากคุณจัตกิจ เล็กกำแหง ซึ่งมีตั้งชื่อคือ กรูตาย้ม ตั้งอยู่ในหมู่บ้านตาล ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองทุ่งยั้งยังมีเนินดินและซากศิลาแลงคล้ายฐานเจดีย์ พื้นที่โดยรอบเป็นนา ปัจจุบันเป็นบ้านเรือนของชาวบ้าน และในหมู่บ้านตาลนี้มีชื่อกรูเดียวกับชื่อหมู่บ้านด้วยคือ กรูบ้านตาล มีซากของฐานเจดีย์อยู่กลางนา เช่นเดียวกับกรูตาย้ม เนื้อหมู่บ้านตาลยังมีอีก ๒ กรูคือ กรูฤๅษี กรูนี้มีซากศิลาแลงกว้างราว ๒ เมตร ยาวราว ๒ เมตรครึ่ง ชาวบ้านเรียกซากศิลาแลงนี้ว่า “กู่ฤๅษี” ยังมีกำแพงศิลาแลงและซากพระพุทธรูปศิลาแลงอีกด้วย อีกกรูหนึ่งชื่อ กรูนาตาสุข อยู่ใกล้กับถนนที่ไปไผ่ล้อม ปัจจุบันไม่มีซากอะไรเหลืออยู่เลย

สำหรับกรุตาตุ้ย อยู่หลังวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง นอกกำแพงเมืองออกไป มีพื้นที่เป็น
ศิลาแลง และมีหลุมเป็นแถวคล้ายหลุมเสา ส่วนกรุตาจาง อยู่ทางป่าช้าวัดคลองโพธิ์ซึ่งเป็น
สวนหลวงเก่า และอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองทุ่งยั้ง กรุสุทท้ายคือ กรุนกเขา อยู่เหนือวัด
ป่าแดด ปัจจุบันเป็นบ้านเรือนของชาวบ้านหมดแล้ว

จะเห็นได้ว่ากรุต่างๆ ที่กล่าวมาส่วนใหญ่มีซากเจดีย์หรือโบสถ์วิหารอยู่ด้วย คง
เป็นวัดร้างที่ไม่มีใครทราบชื่อมาก่อนนั่นเอง

นอกจากนี้ยังมีชื่อหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องกับตำนานเก่าแก่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเสด็จมา
ประทับยังเมืองทุ่งยั้งและบริเวณใกล้เคียง เช่น บ้านทุ่งยั้ง บ้านพระแท่น และ บ้าน
หนองพระแล ส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสังข์ทองก็มี บ้านเวียงเจ้าเงาะ และ บ้านไผ่ล้อม
สำหรับบ้านไผ่ล้อม เชื่อกันว่าเดิมชื่อ บ้านไพร่ล้อม เนื่องจากไพร่ของท้าวสามลช่วยกันล้อม
จับเจ้าเงาะ ต่อมาเพี้ยนมาเป็นบ้านไผ่ล้อม จนถึงปัจจุบัน

เมืองพิชัย

เมืองพิชัยตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลในเมือง อำเภอพิชัยซึ่งอยู่ห่างจากตัวจังหวัด
อุตรดิตถ์ตามทางรถไฟไปทางทิศใต้ประมาณ ๓๘ กิโลเมตร ตัวสถานีรถไฟพิชัยอยู่ห่างจาก
กรุงเทพมหานคร ๔๔๗ กิโลเมตร และตัวเมืองพิชัยเก่าอยู่ทางทิศเหนือของสถานีรถไฟพิชัยขึ้น
ไปไม่กี่กิโลเมตร

เมืองพิชัยในอดีตได้ปรากฏในพงศาวดารเหนือและพระราชพงศาวดารหลายตอน
ด้วยกัน สำหรับในพงศาวดารเหนือนี้ปรากฏอยู่ในเรื่องพระยาแกรกตอนหนึ่งว่า เจ้าไวยยักษา
เป็นผู้สร้างเมืองพิชัย แต่ทว่าเรื่องพระยาแกรกในพงศาวดารเหนือก็เป็นเพียงตำนานที่เล่ากัน
ต่อๆ มาเท่านั้น ซึ่งเชื่อกันว่าเหตุการณ์ในเรื่องพระยาแกรกนี้คงจะตรงกับสมัยสุโขทัยหรือก่อน
สมัยสุโขทัยก็ได้

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาได้กล่าวถึงพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา
เมื่อพ.ศ. ๑๘๙๓ ปรากฏว่ามีเมืองขึ้นถึง ๑๖ เมืองด้วยกันในจำนวน ๑๖ เมืองนี้มี เมืองพิชัย อยู่

๑ “พงศาวดารเหนือ” ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑ น. ๔๑.

ด้วย^๑ แสดงว่าในสมัยอยุธยาตอนแรกสร้างกรุงศรีอยุธยา เมืองพิชัยได้เป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาแล้ว

ต่อมา พ.ศ. ๒๐๓๓ ได้มีการก่อกำแพงเมืองพิชัยขึ้น^๒ ซึ่งตรงกับรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แสดงว่าก่อนหน้านั้นเมืองพิชัยยังไม่มีกำแพงเมืองเพิ่งสร้างกำแพงเมืองเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๓ นี้เอง อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภคม เชื่อว่า เมืองพิชัยเป็นชุมชนมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่เพิ่งมาก่อกำแพงเมืองในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเมื่อครั้งเกิดสงครามกับเชียงใหม่^๓

ในปี พ.ศ. ๒๑๐๖ ซึ่งตรงกับรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองยกกองทัพมาตีเมืองเหนือ และเมืองพิชัยเป็นเมืองหน้าด่านเมืองหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาด้วย ในการสงครามคราวนี้ปรากฏว่ากองทัพพระมหาอุปราชากับพระเจ้าแปรยกไปถึงเมืองสุโขทัย พระยาสุโขทัยต่อสู้ได้รบพุ่งกันเป็นสามรถ กำลังไทยน้อยกว่าพม่ามากนักก็เสียเมืองสุโขทัย ตัวพระยาสุโขทัยพม่าก็จับได้ ฝ่ายพระยาสุวรรณโลก พระยาพิชัย เมื่อรู้ว่าเสียเมืองสุโขทัยแล้วก็ไม่ต่อสู้ พวกกันไปยอมอ่อนน้อมต่อพระมหาอุปราชาทั้ง ๒ เมือง และในการที่พม่ายกกองทัพมาตีเมืองเหนือครั้งนี้ พม่าให้รวบรวมเรือในหัวเมืองฝ่ายเหนือจัดเป็นกองทัพเรือ ยกลงมาตีกรุงศรีอยุธยา และพระยาพิชัยได้ตามเสด็จมาในกองทัพหลวงด้วย^๔

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชประกาศอิสรภาพ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้เสด็จขึ้นไปขับไล่กองทัพพม่าทางหัวเมืองเหนือ ปรากฏว่าพระยาสุวรรณโลก และพระยาพิชัยแข็งเมืองไม่ยอมเกณฑ์กำลังไปช่วยขับไล่กองทัพพม่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงยกกองทัพเข้าตีเมืองสุวรรณโลก และเมืองพิชัย และสามารถเข้าเมืองได้ จับได้ตัวพระยาสุวรรณโลกและพระยาพิชัย มีรับสั่งให้ประหารชีวิตเสียทั้งสองคน แล้วให้กวาดต้อนผู้คนพลเมืองทั้งเมืองสุวรรณโลกและเมืองพิชัยลงมายังเมืองพิษณุโลกจนถึงสิ้นเชิง^๕

๑ สมเด็จพระพนรัตน์, เรื่องเดิม, น. ๑-๒.

๒ หลวงประเสริฐอักษรนิติ, เรื่องเดิม, น. ๑๓๘.

๓ ศรีศักร, เรื่องเดิม, น. ๒๐.

๔ ดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า, น. ๓๗-๓๘.

๕ เรื่องเดียวกัน, น. ๕๗-๕๘.

จึงเห็นได้ว่าในสมัยอยุธยา เมืองพิชัยซึ่งเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา
ได้มีเหตุการณ์ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารหลายตอนด้วยกัน

ต่อมาถึงสมัยธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีจะเสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่ครั้งแรกในปี
พ.ศ. ๒๓๑๔ พระองค์ได้ไปตั้งที่ประชุมทัพพลอยู่ที่เมืองพิชัย ต่อมา พ.ศ. ๒๓๑๕ ไปสุพลา แม่
ทัพพม่าที่ไปตีได้เมืองหลวงพระบาง ให้ซิกซิงโบนายทัพพม่ายกมาตีได้เมืองลับแลแล้วเลยมาตี
เมืองพิชัย พม่าตั้งค่ายอยู่ที่วัดเอกราช ขณะนั้นเมืองพิชัยรพลมีน้อยพระยาพิชัยได้แต่ตั้งมั่นรักษา
เมือง แล้วบอกขอกองทัพเมืองพิษณุโลกขึ้นไปช่วย กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เมื่อ
ยังเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์เสด็จยกกองทัพขึ้นไปตีค่ายพม่า พระยาพิชัยยกออกตีกระหนาบอีกด้าน
หนึ่งพม่าก็แตกหนีกลับไป

รุ่งขึ้นอีกปีหนึ่งคือปี พ.ศ. ๒๓๑๖ ไปสุพลายกกองทัพมาตีเมืองพิชัยอีก พระยา
พิชัยก็ยกพลทหารออกไปต่อรบแต่กลางทางยังไม่มาถึงเมือง เจ้าพระยาสุรสีห์ก็ยกกองทัพเมือง
พระพิษณุโลกขึ้นไปช่วย ด้รบกับพม่าเป็นสามรบและพระยาพิชัยถือดาบสองมือคุมพลทหาร
ออกไล่ฟันพม่าจนดาบหัก จึงถือชื่อปรากฏเรียกว่า พระยาพิชัยดาบหัก แต่่นั้นมาครั้นถึง ณ
วันอังคารเดือนยี่แรม ๗ ค่ำ กองทัพพม่าแตกพ่ายหนีไป จึงบอกหนังสือลงมาราบทูตพระ
กรุณา ณ กรุงธนบุรี^๑

จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เมืองพิชัยได้เป็นเมืองสำคัญขึ้นในรัชกาลที่ ๓
เพราะเมื่อเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์เป็นขบถ กองทัพกรุงเทพฯ ขึ้นไปปราบปรามราบคาบ แล้วโปรดให้
เลิกอาณาเขตกรุงศรีสัตนาคณหุขมิให้มีตั้งแต่ก่อน เมืองพิชัยได้หัวเมืองขึ้นหลายเมือง ขยายเขต
แดนออกไปถึงแม่น้ำโขง ต้องตรวจตรารักษาการทางเมืองแพร่ เมืองน่าน ตลอดจนเมือง
หลวงพระบางเป็นเมืองหน้าด่านแต่นั้นมา^๒

ต่อมาเมืองพิชัยรุ่งเรืองสูงจาการาษฎรอพยพไปอยู่ที่ตำบลบางโพท่าอิฐ (ซึ่ง
เป็นที่ตั้งตัวจังหวัดอุตรดิตถ์ในปัจจุบัน) เนื่องจากตำบลนี้เป็นทำเลการค้าดีจนกระทั่งถึงรัช
กาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็น

๑ ดำรงราชานุภาพ, เที้ยวตามทางรถไฟ, น. ๘๓.

๒ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม ๒ น. ๑๖๓.

๓ ดำรงราชานุภาพ, เที้ยวตามทางรถไฟ, น. ๘๓-๘๔.

เมืองขึ้นเรียกว่าเมืองอุตรดิตถ์ และโปรดให้เป็นเมืองขึ้นของเมืองพิชัย ต่อมาเมืองพิชัยได้แบ่งการปกครองออกเป็น ๕ เมืองด้วยกัน คือเมือง เมืองอุตรดิตถ์ เมืองตรอน เมืองลับแล และเมืองน้ำปาด^๑ จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ย้ายศาลากลางเมืองไปตั้งบังคับบัญชาที่เมืองอุตรดิตถ์ และให้คงไว้แต่อำเภอพิชัยเก่า และนามเมืองพิชัยก็เลยนำไปใช้ที่เมืองอุตรดิตถ์ ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงมาใช้ชื่อเมืองอุตรดิตถ์ ก็ยังใช้ชื่อเมืองพิชัยอยู่ เพิ่งเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองอุตรดิตถ์ใน ปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว^๒ ส่วนอำเภอพิชัยเก่าโปรดเกล้าให้เรียกว่าอำเภอเมืองพิชัย ต่อมาเปลี่ยนเป็นอำเภอพิชัยจนถึงปัจจุบันนี้

ลักษณะของตัวเมืองพิชัยเก่า

ตัวเมืองพิชัยเก่าอยู่ทางทิศเหนือของสถานีรถไฟพิชัยประมาณ ๑ กิโลเมตร ตัวเมืองอยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำน่าน โดยมีแม่น้ำน่านเป็นคูเมืองทางด้านตะวันตก ลักษณะของตัวเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนยาวยาวไปตามลำแม่น้ำน่าน :

ลักษณะและขนาดของตัวเมืองพิชัยเก่านั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วงตอนหนึ่งว่า

“... ข้าพเจ้าได้ขอแรงพนักงานแผนที่ กองข้าหลวงเกษตรที่อุตรดิตถ์ให้ลงหน้าลงมาทำแผนที่ไว้ตรวจได้ความตามแผนที่นั้นว่า รูปเมืองเดิมเป็นสี่เหลี่ยมรีกว้าง ๑๕ เส้น ยาว ๒๔ เส้น แต่ถูกสายน้ำแทงกำแพงไปเสียทางด้านตะวันตกเกือบหมดเหลืออยู่ยาวสัก ๒ เส้นเท่านั้น และด้านใต้ทางมุมตะวันตกเฉียงใต้พังเสียราว ๑๐ วา แต่ด้านตะวันออกกับด้านเหนือยังอยู่บริบูรณ์ จึงเห็นได้ว่าเมืองไม่ใช่เล็กน้อย^๓

จะเห็นได้ว่าสภาพของตัวเมืองพิชัยเมื่อ ๗๑ ปีล่วงมาแล้วยังมีกำแพงเมืองทางด้านตะวันตกอยู่บ้างคือมียาวถึง ๒ เส้น นอกนั้นถูกสายน้ำแทงพังไป นอกจากนั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ อาจารย์มานิต วัลลิโภดมภัณฑารักษ์พิเศษกรมศิลปากรได้เดินทางขึ้นไปสำรวจพบว่าตัวเมืองตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของลำแม่น้ำน่านเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๑๐๐๐×๗๒๐ เมตร ตั้ง

๑ ต.ร. เรื่องเดิม, น. ๒๐๕-๒๑๐

๒ ราชขอมณฑล แลเมืองที่แบ่งการปกครอง, เรื่องเดิม.

๓ ประกาศเรื่องเปลี่ยนนามเมืองพิชัยเป็นเมืองอุตรดิตถ์, เรื่องเดิม.

๔ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดิม, น. ๒๑๓.

โอนไปตามแนวลำน้ำจากเหนือลงใต้กำแพงเมืองก่อด้วยดิน ส่วนหนึ่งของกำแพงเมืองด้านเหนือ
ตอนต่อกับคูเมืองด้านตะวันตก ซึ่งใช้ลำแม่น้ำน่านเป็นคูธรรมชาติ ถูกทำลายเคลื่อนرابไป
ทางด้านตะวันตก ถูกกระแสน้ำน่านกัดพังไปเหลือแนวอยู่ตอนที่ต่อกับกำแพงด้านใต้เล็กน้อย
เท่านั้น ทางด้านนี้มีรอยทางเดินเดิมของแม่น้ำน่านกินเว้าเข้ามาถึงวัดหน้าพระธาตุ ซึ่งอยู่ตอน
มุมเมืองด้านเหนือตอนต่อกับด้านตะวันตก เมืองนี้มีคูน้ำผ่ากลางเมือง ทางซีกตะวันตกของคูน้ำ
ที่ผ่ากลางเมืองในปัจจุบัน มีถนนกรุยตัดผ่านไปยังที่ว่าการอำเภอเมืองพิชัย พื้นที่ในเมือง
ตอนนี้อยู่ปรราบทำไร่หมดแล้ว ทางซีกตะวันออกของคูน้ำกลางเมือง มีการปราบที่ทำไร่บ้าง
เล็กน้อยมีซากวิหารและเจดีย์เหลือให้เห็นเป็นโคกเป็นเนินดินอยู่ถึง ๑๒ แห่ง อยุธยาวิมลกลอง
เสีย ๖ แห่ง ที่เหลือกระจายอยู่ตามกลางเมืองและริมเมืองด้านตะวันออกเมืองยังมีซากของ
บ่อมปรการเหลืออยู่คือที่ด้านเหนือตอนนอกกำแพงเมืองหน้าคูน้ำผ่ากลางเมืองบ่อมหนึ่ง ทาง
ด้านใต้บ่อมหนึ่ง นอกนั้นมีที่ในเมืองตอนมุมกำแพงเมืองด้านตะวันออกตอนเหนือบ่อมหนึ่ง
และตอนใต้บ่อมหนึ่ง รวมเป็น ๔ บ่อม^๑

ปัจจุบันนี้กำแพงเมืองด้านตะวันตกที่ติดกับแม่น้ำน่านถูกกระแสน้ำกัดพังอยู่
เรื่อย ๆ มีเหลืออยู่ตอนที่ติดกับกำแพงด้านใต้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น บางตอนถูกสร้างเป็นถนน
ทับไปก็มี ส่วนกำแพงเมืองด้านเหนือและด้านใต้ถูกทำลายไปบ้างแล้ว โดยเฉพาะกำแพงเมือง
ด้านใต้บางตอนถูกสร้างถนนทับไปตามกำแพงเมืองด้วย สำหรับกำแพงเมืองด้านตะวันออกยัง
เหลืออยู่สมบูรณ์ดียังไม่ถูกทำลาย ถ้าหากท่านผู้อ่านเดินทางทางรถไฟสายเหนือ จะสังเกตเห็น
กำแพงเมืองพิชัยอยู่ทางทิศตะวันตกของทางรถไฟอย่างชัดเจนทีเดียว และทางอำเภอพิชัยได้
ทำป้ายขนาดใหญ่เขียนชื่อกำแพงเมืองพิชัย ติดไว้อย่างชัดเจนทีเดียว

ติดกับกำแพงเมืองด้านใต้มีเนินดินซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า “คูปราสาท” แต่คูดิน
เขินเสียหมดแล้ว เรื่องคูปราสาทนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราช
นิพนธ์ไว้ในหนังสือ เทียวเมืองพระร่วง อีกตอนหนึ่งว่า

“ภายในเมืองพิชัยเค้านี้กาลบัดนี้ รกเป็นพงเสียมาก แต่นายอำเภอได้จัดทางไว้ให้
ไปดูสถานที่ต่างๆ ได้บ้าง ที่ได้ไปดูแรกคือที่ราษฎรเรียกว่า คูปราสาท คูนี้ขุดยาวยื่นเข้าไป

^๑ ศรัศกร วรดิโกดม “โบราณคดีของเมืองอุตรดิตถ์” ทัศนะในพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระยาพิชัยดาบหัก, เล่มเดิม,
น. ๔๑-๔๘.

กลางเมืองจากกำแพงด้านใต้มีเป็นคันดินอยู่ทั้งสองฟากคู คูนั้นตรงข้ามไปจนเกือบถึงกลางเมือง จึงไปเลี้ยววงกองดินสูงอันหนึ่งซึ่งนิยมกันว่าเป็นตัวปราสาท บนเนินนี้ตรวจดูเห็นก้อนศิลาแดง ตัดเป็นรูปแปดเหลี่ยมกองอยู่เกลื่อนกลาด แต่พอเข้าใจได้ว่าเป็นก้อนและที่ใช้ก่อเสาศา บนเนินมี กองดินย่อม ๆ ซึ่งคู่คู่ได้อัฐจึงเดาว่าคงเป็นฐานตั้งพระ และบนเนินนี้คงจะเป็นวิหารอยู่ ในคู ที่ริมเนินนี้ยังมีน้ำขังอยู่ ถามได้ความว่าต่อเดือน ๕ น้ำจึงจะแห้งหมด จึงสันนิษฐานว่าเดิม คลองนี้คงจะไปต่อกับลำธารอะไรสักอันหนึ่ง ส่วนเนินที่เรียกว่าปราสาทนั้น ข้าพเจ้าสงสัยว่าไม่ใช่ปราสาท คงเป็นวัด แต่วังหรือที่อยู่ของเจ้าเมืองอาจจะอยู่ที่ริม ๆ นั้น และคลองนี้นี้อาจ จะขุดเข้ามาสำหรับให้มีน้ำใช้เล่นในสวน เหมือนอย่างที่วังในเมืองสวรรคโลกนั้นก็เป็นได้”

สำหรับสภาพปัจจุบันยังมีเนินดินดังกล่าวเหลืออยู่ แต่คูได้คันเงินเสียแล้ว

วัดในตัวเมืองพิชัยเก่า

ในตัวเมืองพิชัยเก่ามีวัดอยู่หลายวัดด้วยกัน แต่ที่ทราบชื่อมีเพียง ๒ วัดเท่านั้น คือวัดหน้าพระธาตุ และวัดสมบ้าน นอกนั้นยังมีวัดร้าง และซากวัดร้างอีกหลายวัดแต่ไม่ทราบชื่อวัด จะได้กล่าวถึงวัดในตัวเมืองพิชัยเก่าตามลำดับไป

วัดหน้าพระธาตุ

วัดหน้าพระธาตุตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำน่าน มีถนนจากสถานีรถไฟพิชัยถึงบริเวณวัด วัดนี้คงเป็นวัดเก่าแก่คู่มากับเมืองพิชัย เพราะมีโบราณวัตถุสถานอยู่มากพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระพุทธรูปในวิหารซึ่งเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่มากหน้าตักกว้างราว ๓ วา ชาวบ้านเรียกพระพุทธรูปองค์นี้ว่า หลวงพ่อโต หรือ พระโต ทางวัดเขียนข้อความไว้ที่หน้าวิหาร ว่า “หลวงพ่อโตนี้พระยาโคตรบองสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๔๗๐” ซึ่งคงจะเขียนตามตำนานที่เล่ากัน มานั่นเอง แต่ถ้าดูจากลักษณะขององค์พระพุทธรูปแล้วไม่น่าจะเก่าถึง พ.ศ. ๑๔๗๐ ถึงแม้จะถูกซ่อมแซมมาหลายครั้งแล้วจนลักษณะผิดไปจากเดิมก็ตาม ก็ยังมีเค้าของพระพุทธรูปสมัย อยุธยาอยู่มากทีเดียว เกี่ยวกับวัดหน้าธาตุและพระพุทธรูปองค์นี้ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งว่า

๑ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดิม, น. ๒๑๔-๒๑๕.

“... ถึงวัดหน้าพระธาตุ ซึ่งแต่เดิมนึกว่าเก่าเพราะพระสีหสงครามว่ามีพระโต
ราษฎรนับถือมาไหว้ทุกปีในฤดูตรุษสงกรานต์ เป็นวัดเก่าสำคัญของเมืองนี้ แต่เมื่อได้เห็น
เห็นไม่สมเป็นวัดหน้าพระธาตุแต่เก่าเลยมีโรงอุโบสถหลังหนึ่ง เสาไม้โครมๆ มีวิหารหลังหนึ่ง
ผนังก่ออิฐยังไม่ได้ถือปูน หลังคามุงแฝกในวิหารมีพระก่อองค์ใหญ่ หน้าตัก ๑๑ ศอก ซื่ออยู่
เพียงคอ ฝีมือปั้นดูเหมือนทำเมื่อวานขึ้น^๑”

จากพระนิพนธ์^๕ ได้กล่าวถึงพระประธานในวิหารด้วย ซึ่งคงจะซ่อมแซมใหม่นั้น
เองพระองค์จึงทรงกล่าวว่ามีฝีมือปั้นเหมือนทำเมื่อวานขึ้น^๕ นอกจากพระประธานแล้วในวิหาร
ยังมีพระพุทธรูปสามองค์และปราสาทจำลองหลังหนึ่ง ตั้งอยู่หน้าพระประธาน ปราสาทจำลอง
นี้ทราบว่าเป็นที่สถิตพระบรมสารีริกธาตุด้วย

ด้านหลังวิหารมีซากศิลาแลง ซากอิฐและหลุมขุดค้นขนาดใหญ่ ทราบว่าเดิมเป็น
ปรางค์ก่อด้วยอิฐปนแลงรูปสี่เหลี่ยมเหลือแต่ซากสูงประมาณ ๑.๕๐ เมตร กรมศิลปากรได้ขึ้น
ทะเบียนเป็นโบราณวัตถุสถานของชาติ โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่ม ๕๒ ตอนที่ ๗๕
ลงวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘ แต่ปัจจุบันหมดสภาพไปแล้ว เนื่องจากเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ ถูกคน
ร้ายลักขุดเพื่อหวังสมบัติในองค์ปรางค์ และถูกชาวบ้านช่วยกันจับไว้ได้ ปรากฏว่าเป็นนาย
ตำรวจ ต่อมานายตำรวจผู้^๖ ได้ยิงตัวตายไป และเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ พระประสิทธิ สิทธินาโท
เจ้าอาวาสวัดหน้าพระธาตุเป็นหัวหน้านำเอารถแทรกเตอร์มาทำลายอีก ปรากฏว่าได้โบราณ
ศิลปวัตถุเป็นจำนวนมาก และต่อมาเล็กน้อย พระประสิทธิ สิทธินาโท ถูกคนร้ายตีและฟันจน
ถึงแก่ภรรณาพเป็นคนที ๒ ราษฎรจึงเชื่อกันว่าเกิดจากอภินิหารของพระปรางค์^๖ ลงโทษ^๖

บริเวณวัดหน้าพระธาตุยังมีโบสถ์ที่ทางวัดสร้างขึ้นใหม่หลังหนึ่ง ทราบว่าสร้างทับ
บนซากโบสถ์เก่า ยังสังเกตเห็นว่าโบสถ์หลังใหม่นี้ตั้งอยู่บนเนินดินสูงกว่าบริเวณอื่นๆ ของวัด
และด้านหน้าวิหารมีเจดีย์แบบลังกาคงเหลือ ก่อสร้างขึ้นใหม่ในระยะหลัง บริเวณวัดทั่วไปมี
ศาลาการเปรียญกุฏิสงฆ์ และต้นไม้ขนาดใหญ่หลายต้น มีต้นโพธิ์ ต้นตะเคียนเป็นต้น ทำให้
บริเวณวัดร่มรื่นดีมากทีเดียว

๑ นริศรานวัตติวงศ์, เรื่องเดิม, น. ๑๗.

๒ กรมศิลปากร ทะเบียนโบราณวัตถุสถานทั่วราชอาณาจักร (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖)
น. ๒๑๒.

วัดสมบ้าน

วัดนี้ลงแผ่ วิชัยชั้ทกะเล่าให้ผู้เขียนฟังว่า เป็นวัดที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำนาน ไต้วัดหน้า พระธาตุ เคยมีซากเจดีย์ แต่ปัจจุบันพังลงน้ำหมดแล้ว วัดสมบ้านนี้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระ ยานวิศรานุวัตติวงศ์ ทรงนิพนธ์ไว้ว่า “. . . เดินต่อไปถึงวัดวัง พระยาอุตรกิจว่าชื่อ วัดสม บ้าน เห็นกำแพงเก่ามาขาดลงน้ำเพราะตลิ่งพัง พระยาอุตรกิจว่าแนวกำแพงมีเนื้อเข้าไปหลัง บ้านตอกทุ่งนา มีประตูเมืองยังปรากฏอยู่ที่ไต้วัดหน้าพระธาตุมทหน้อยหนึ่ง เรียกประตูพิศุล กำแพงเมืองเนื้อไปถึงวัดหน้าพระธาตุ แต่ว่าคนไม่ขึ้นคลุมหมทเห็นอะไรไม่ได้ ตั้งแต่กำแพง ขาดที่ วัดสมบ้านขึ้นไปประมาณ ๑๐ เส้น ถึงวัดหน้าพระธาตุ . . .”

จากข้อความนี้ จะเห็นว่าวัดสมบ้านเป็นวัดที่อยู่ติดกับกำแพงเมืองด้านตะวันตก ค่าย ซึ่งปัจจุบันพังลงน้ำหมดแล้วทั้งกำแพงเมืองและวัด

นอกจากนี้ในเมืองพิชัยเก่ายังมีวัดร้างอีกหลายวัดด้วยกัน แต่ไม่มีซากเหลืออยู่เลย เพราะถูกซุกกันกันมานานแล้ว เมื่อครั้งที่อาจารย์มานิต วลิตโกดมเดินทางไปสำรวจ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ก็ได้พบซากวิหารและเจดีย์เหลือให้เห็นเป็นเนินดินอยู่ถึง ๑๒ แห่ง แสดงว่าคง เป็นวัดร้างนั่นเอง ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๕๐ พระองค์ทรงเสด็จวัดร้างวัดหนึ่งไม่ทราบชื่อ มีปรางค์และโบราณวัตถุสถาน อื่น ๆ ค่าย ดังข้อความที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ดังต่อไปนี้

“ต่อจากที่คุปราสาทไป ไต้ไปคุที่ปรางค์อันหนึ่งซึ่งไม่มีผู้ใดบอกไต้ว่าเป็นวัดอะไร ทำให้รู้สึกว้าขาดคนช่างรู้ เช่นอย่างนายเทียน เมืองสวรรคโลก จึงจำเป็นที่จจะต้องนึกเตาเอา เองตามชอบใจ โดยมากปรางค์นั้นก่อด้วยอิฐ มีเหลี่ยมไม้สิบสองบริบูรณ์ที่อยู่มหนึ่ง ทั้วปรางค์ ฐานสี่เหลี่ยม ๖ ศอก ๗ นิ้วกึ่ง ด้านตะวันตก ด้านเหนือ ด้านใต้ มีซุ้มมีรูปอะไรว้าๆ อยู่ทาง ด้านเหนือแลเห็นไม่สู้ชัด เพราะเป็นรูปปั้นด้วยปูนพังเสียแล้ว ยังเห็นเป็นแต่รอยๆ มีเค้า เป็นรูปคน ทางด้านตะวันออกมีบันไดขึ้นไป ๒ หรือ ๓ ชั้นแล้วถึงแท่น ทั้วปรางค์นั้นถูกซุก กันหาทรุทรัพย์เสียจนปั้นแทบจะไม่มีเป็นรูป ทางด้านตะวันออกต่อปรางค์ออกมามีฐานสี่เหลี่ยม สูงพื้นดินหลายศอก ก่อด้วยอิฐเหมือนเช่นทั้วปรางค์ ทางด้านตะวันตกของฐานนั้น มีผู้ซุกลง ไปไว้ลึก จึงเห็นไต้ว่าก่อรากด้วยอิฐแข็งแรง ซึ่งทำให้เข้าใจว่าคงเป็นที่ตั้งของอะไรหนักๆ

๑ นริศรานุวัตติวงศ์, เรื่องเดิม, น. ๓๑.

บนฐานนั้น กับทางหน้าตะวันตกของฐานนั้นพบท่ออยู่อันหนึ่งก่อด้วยอิฐกับปูน เมื่อแรกเห็น
เข้าใจว่าจะเป็นบัวปลายเสา เพราะเห็นเป็นรูปกลมปลายกลวง แต่ครั้นลองขุดคุ้ยดูจึงปรากฏ
กฎว่าเป็นท่อซึ่งติดอยู่กับฐาน ท่อนี้กับรูปปรากฏประกอบกันเข้าสองอย่างทำให้ข้าพเจ้าเดาไป
ว่า ที่แห่งนี้จะเป็นเทวสถานหรือโบสถ์พราหมณ์ ฐานนั้นเดาว่าเป็นที่ตั้งเทวรูป พอสร้างเทว
รูปนั้นก็จะได้ไหลลงทางท่อรองน้ำไปใช้เป็นน้ำมนต์ต่อไปดูก็เข้าที่ที่ ที่นี้ทำทางไม่เป็นวัด
พุทธศาสนา จะว่าฐานนั้นเป็นวิหารก็ยอมไปและฐานชุกชีตั้งพระก็ไม่มี ทั้งที่ภายในวงกำแพง
แก้วที่มีล้อมอยู่นั้นก็ยอมคือกว้าง ๑๕ วา ยาว ๒๑ วาเท่านั้น การที่จะมีโบสถ์พราหมณ์ใน
เมืองพิชัยนี้ไม่เป็นการเหลือเกิน เพราะรู้ยู่ไว้ในเมืองเห็นว่ามีพราหมณ์อยู่เป็นอันมาก ฟังมา
สูญวงศ์หายไปไม่ช้านัก”

ปัจจุบันนี้ไม่มีแม่กระทั้งซากของปรากฏ เข้าใจว่าคงจะพังไปนานแล้ว เพราะจาก
ข้อความนี้ปรากฏถูกขุดค้นเสียจนปั้นแทบจะไม่เป็นรูปอยู่แล้ว ยิ่งเวลาผ่านไปแล้วยิ่งถึง ๗๑ ปี
และการขุดค้นก็กระทำกันหลายครั้งหลายหนด้วย จึงไม่มีซากเหลือให้เห็นเลย

วัดนอกตัวเมืองพิชัยเก่า

วัดสำคัญซึ่งอยู่นอกตัวเมืองพิชัยเก่า มีอยู่หลายวัดด้วยกัน แต่ละวัดเป็นวัดเก่าแก่
มาตั้งแต่สมัยอยุธยา บางวัดก็เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่างๆ ในสมัยอยุธยาด้วย ผู้เขียนจะได้
กล่าวตามลำดับไป

วัดมหาธาตุ

วัดนี้อยู่ทางทิศใต้ของตัวเมืองพิชัยเก่า และตั้งอยู่เหนือสถานีรถไฟพิชัยเพียงเล็กน้อย
คงเป็นวัดเก่าแก่เช่นเดียวกับวัดหน้าพระธาตุ เพราะยังมีโบราณวัตถุสถานที่เก่าแก่เช่น
พระพุทธรูปปูนปั้นองค์หนึ่ง ซึ่งวิหารพังหมดแล้ว ทางวัดได้มุงหลังคาสังกะสีไว้ กับมีเศียร
พระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ซึ่งยังมีเค้าแห่งความงามเหลืออยู่ถึงแม้จะชำรุดมากแล้วก็ตาม เช่น
พระขนง พระเนตร และพระโอษฐ์มีเส้นอ่อนโค้งสวยงาม ใกล้กับวิหารหลังนี้มีเจดีย์เก่าองค์
หนึ่ง ซึ่งทางวัดซ่อมแซมใหม่ เติมคงเหลือแต่ฐาน ทางวัดต่อเติมองค์เจดีย์และปล้องโฉนใหม่

• มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดิม, น. ๒๑๕-๒๑๖.

เป็นเจดีย์แบบลังกาทรงเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง แต่ส่วนที่ต่อเติมใหม่ไม่กลมกลืนกับฐานเดิมเลย เพราะฐานเดิมมีความงามมากกว่า ถ้าหากไม่ต่อเติมองค์เจดีย์และปล้องไฉน แต่รักษารฐานเดิมไว้จะดีกว่าทีเดียว

ยังมีโบราณสถานอีกแห่งหนึ่งที่ทางวัดซ่อมแซมใหม่คือมณฑปพระเจ้าเข้านิพพาน ซึ่งมีผู้เล่าว่า เดิมเป็นมณฑปมี ๓ มุข แต่ทางวัดซ่อมแซมใหม่มีเพียงมุขเดียวเท่านั้น ทำให้ผิดแปลกไปจากเดิมมากเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีผู้เล่าให้ผู้เขียนฟังอีกว่า เดิมมีซากเจดีย์อยู่ทางปากตะวันออกของทางรถไฟอีกด้วย เนื่องจากทางรถไฟตัดผ่านบริเวณวัดนั้นไป จึงเห็นได้ว่า วัดมหาธาตุเป็นวัดเก่าแก่วัดหนึ่งที่น่าสนใจของเมืองพิษณุอย่างยิ่ง

วัดโพธารามหรือวัดโพธิ์

วัดนี้ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของวัดมหาธาตุ และอยู่ติดกับวัดมหาธาตุ ได้รวมกับวัดมหาธาตุตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๘ เมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เสด็จเมืองพิษณุเก่า ได้เสด็จวัดนี้ด้วย ทั้งพระนิพนธ์ของพระองค์ตอนหนึ่งดังนี้ :

“... เเดินไปตามถนนขึ้นเหนือหน้าถึง วัดโพธาราม มีโบสถ์เก่าหลังหนึ่ง อายุรุ่นทางพิษณุโลก ผ่าก่อ แต่หลังคาเปลี่ยนใหม่เป็นแปะตะแคงเสียแล้ว เดิมคงเป็นเครื่องประคูดั้งโบสถ์มีนาคปักเก่าทั้งอยู่ ๒ ตัว ทำด้วยดินเคลือบขาวเขียนลายคำ เป็นนาคสามเศียรตัวหนึ่ง เป็นหัวมังกรอย่างที่ได้ที่วัดมหาธาตุพิษณุโลกมาเห็นสองแห่งเข้าแล้ว ต้องถอนคำที่กล่าวไว้ในหน้า ๑๐ ซึ่งว่าเป็นหัวช่องพนักหน้ามุนั้นเป็นผิด หัวมังกรที่วัดโพธารามนี้ชำรุดมากกว่าที่ได้มาแล้ว จึงไม่ได้เอามา เอาแต่หัวนาคสามเศียรมา...”

ปัจจุบันนี้โบสถ์ได้ถูกซ่อมแซมและทาสีใหม่ทั้งหลัง มีผู้เล่าให้ผู้เขียนฟังว่า เดิมฝาผนังมีภาพเขียนด้วย แต่ถูกทาสีทับเมื่อตอนที่ซ่อมแซมใหม่ ทางด้านตะวันตกของโบสถ์มีเจดีย์แบบลังกาทรงเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสององค์หนึ่ง ซึ่งถูกซ่อมแซมและทาสีใหม่ทั้งองค์เช่นกัน เล่ากันว่าเดิมวัดนี้ชื่อว่า วัดกลาง และไต่วัดนี้ลงไป ยังมีวัดอีกวัดหนึ่งชื่อว่า วัดใต้ แต่ปัจจุบันไม่มีโบราณวัตถุสถานเหลืออยู่เลย เพราะกลายเป็นตลาดหมดแล้ว และรอบ ๆ วัดโพธารามในปัจจุบันนี้ก็กลายเป็นตลาดร้านค้าเช่นกัน ทำให้บรรยากาศของวัดเสียไป และด้อยค่าลงอย่างมากทีเดียว

๑ นริศรานุวัดติวงศ์, เรื่องเดิม, น. ๓๖-๓๗.

วัดขวางชัยภูมิ

วัดนี้ตั้งอยู่ทางปากตะวันตกของแม่น้ำน่าน คืออยู่คนละปากแม่น้ำกับตัวเมืองพิชัยเก่า เล่ากันว่าบริเวณวัดนี้ เมื่อครั้งที่ไทยทำสงครามกับพม่า ทหารไทยมีชัยชนะพม่า เพราะมาตั้งทัพขวางไว้ จึงเรียกบริเวณนี้ว่า “ขวางชัยภูมิ” ต่อมาเมื่อมีการสร้างวัดขึ้น จึงตั้งเป็นชื่อวัดจนถึงปัจจุบันนี้ โบราณสถานของวัดมีโบสถ์ ซึ่งปฏิสังขรณ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๑ ก่อนปฏิสังขรณ์เป็นโบสถ์เก่าไม่มีฝาผนัง นอกจากนี้มีศาลาการเปรียญอีกหลังหนึ่งด้วย

วัดโรงม้า

วัดนี้อยู่ทางทิศใต้ของตัวเมืองพิชัยเก่า และใต้ที่ว่าการอำเภอพิชัย อยู่ในท้องที่ตำบลบ้านหม้อ และอยู่ริมแม่น้ำน่านปากตะวันออก เล่ากันว่าหมู่บ้านตำบลนี้ เดิมชาวบ้านมีอาชีพปั้นหม้อ ได้นำหม้อไปเผาและเก็บที่บ้านโรงหม้อ ต่อมาโรงเก็บหม้อได้กลายเป็นโรงม้าของทหารเมืองพิชัย จึงนำมาตั้งชื่อวัดว่า วัดโรงม้า วัดนี้มีซากโบสถ์เก่าเหลือแต่ฐานอิฐสูงประมาณ ๑ เมตร กว้างประมาณ ๘ เมตร ยาวประมาณ ๑๐ เมตร นับว่าเป็นวัดเก่าคู่มากับเมืองพิชัยเก่าอย่างแน่นอน

วัดเอกรา

วัดนี้เป็นวัดร้างตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลนครชุมเหนือวัดขวางชัยภูมิ วัดนี้ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาตอนที่พม่ายกทัพมาตีเมืองพิชัย ได้ตั้งค่ายอยู่ ณ วัดเอกรา ปัจจุบันยังมีซากเสาศิลาแลง ซึ่งคงเป็นเสาโบสถ์หรือวิหารมาก่อน เป็นที่นายินดีที่ทางแผนกศึกษาธิการอำเภอพิชัย ได้เขียนป้ายชื่อวัดติดตั้งไว้ด้วย แต่ถ้าได้กำจัดต้นไม้ที่ชนปกคลุมออก รวมทั้งซุกแต่งซากที่เหลืออยู่ด้วยจะเป็นการดียิ่ง ความจริงโบราณสถานของวัดนี้ที่เหลือแต่ซากก็เพราะมีการลักลอบซุกค้นหาของมีค่ากันมาหลายครั้งหลายหนแล้วนั่นเอง

วัดกุฎีทอง

วัดนี้เป็นวัดร้างอยู่ทางทิศใต้ของตัวเมืองพิชัยเก่า และอยู่เหนือวัดมหาราชขึ้นไปไม่กี่ไกลนัก ทางรถไฟสายเหนือได้ตัดผ่านบริเวณกลางวัดนี้ ปัจจุบันยังมีซากเจดีย์อยู่ทางปาก

ตะวันตกของทางรถไฟและซากโบสถ์อยู่ทางฟากตะวันออกของทางรถไฟ ที่เรียกกันว่าวัดกุฎีทอง นั้นเล่ากันว่า เคยมีคนขุดได้กุฎีทองหลังเล็กๆ จากเจดีย์ ปัจจุบันจะเห็นซากเจดีย์ถูกขุดค้น ลึกลงไป แสดงว่ามีการขุดค้นกันมาหลายครั้งหลายหนเช่นเดียวกับวัดเอกา ใกล้ๆ กับซากเจดีย์ ยังมีบ่อน้ำเก่า และต้นโพธิ์ใหญ่อีกด้วย วัดนี้ถ้าหากทางกรมศิลปากรจะทำการขุดแต่งซากเจดีย์ ที่เหลืออยู่จะดีมากทีเดียว เพราะเป็นวัดที่อยู่ใกล้ทางรถไฟ ใครผ่านไปผ่านมาจะได้เห็นซาก เจดีย์เก่าแก่ แทนที่จะเห็นต้นไม้ขึ้นปกคลุมรกไปหมดอย่างที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

วัดเสมา

วัดนี้เป็นวัดร้าง อยู่นอกเมืองพิชัยไปทางทิศเหนือ กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียน เป็นโบราณวัตถุสถานของชาติ โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ ตอนที่ ๗๕ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘ เพราะมีผนังโบสถ์ ซึ่งทำด้วยศิลาแลง แต่ปัจจุบันถูกขุดค้นเสียหลาย- ครั้งหลายหนจนมีแต่ซากศิลาแลงเหลืออยู่เท่านั้น

สำหรับวัดเสมานี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์ ว่า เป็นวัดที่อยู่นอกกำแพงเมืองไปทางทิศเหนือ มีซากวิหาร และพบพระพิมพ์ด้วยตั้งข้อความ ที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ดังนี้

“...แต่่นอกกำแพงเมืองออกไปทางทิศเหนือ และไม่ห่างจากกำแพงนัก มีวัดที่ ชาวเมืองพิชัยนับถือ เป็นวัดสำคัญแห่งหนึ่ง เรียกว่า วัดเสมา การก่อสร้างในที่นี้ดูอยู่ข้างจะ มั่นคง ใช้ศิลาแลงเป็นพื้น แต่มีอิฐปนอยู่บ้าง มีวิหารแคบๆ สูงๆ อยู่หลังหนึ่ง ฐาน ๕ วา ๒ ศอก สี่เหลี่ยมมีวิหารยาวต่อออกมาข้างหน้าทางทิศตะวันออก เข้าใจว่าคงจะวางแบบอย่าง- วัดศรีชุมหรือวัดสระประทุมนั่นเอง วัดนี้ที่นับถือกันว่าเป็นวัดสำคัญ เพราะขุดตรูได้พระพิมพ์ ตะกั่ว เป็นรูปพระยืนและพระลีลา ซึ่งเรียกตามศัพท์สามัญว่า “พระกำแพงยืน” หรือ “พระ กำแพงเซ่ง” นั้นอย่างหนึ่งกับเป็นรูปพระมารวิชัย แบบพระพุทธรชินราชอีกอย่างหนึ่ง พระ ชินดิยนับถือกันว่าเป็นเครื่องรางคุ้มกันภัยอันตรายได้ต่างๆ และผู้ถือไว้เป็นผู้คงกระพัน”^๒

๑ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดิม, น. ๒๑๖.

๒ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, น. ๒๗๒-๒๗๓.

นอกจากวัดที่กล่าวมาแล้ว ลูกแฝ่วิชัยชั้ทคะยังเล่าให้ผู้เขียนฟังอีกว่า ทางทิศตะวันออกของทางรถไฟ ยังมีวัดร้าง ชื่อ วัดไสยาสน์ ตั้งอยู่ริมคลองกะชี มีซากอิฐ และซากศิลาแลงเหลืออยู่ และเห็นอิฐไสยาสน์ขึ้นไป มีวัดร้างอีกวัดหนึ่ง ชื่อ วัดนางลิง ตั้งอยู่ริมคลองกะชีเช่นกัน วัดนี้อยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองพิชัยเก่านั่นเอง

นอกจากวัดที่เกี่ยวข้องกับเมืองพิชัยเก่าแล้ว ชื่อตำบลหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องกับเมืองพิชัยเก่าก็มี เช่น คอรัม เป็นชื่อตำบลที่เล่ากันว่า เมื่อตอนพม่ายกทัพมาตีเมืองไทยได้รุมพันคอคนไทยที่ตำบลนี้ ต่อมาจึงกลายเป็นชื่อตำบลมาถึงปัจจุบัน อีกชื่อหนึ่งคือ หัวค่าย เป็นชื่อหมู่บ้านอยู่ในท้องที่ตำบลในเมือง เล่ากันว่า เคยเป็นค่ายทหารของพระยาพิชัยมาก่อน ส่วนในเมือง อันเป็นชื่อตำบลนี้ ก็คือท้องที่ที่เป็นที่ตั้งของตัวเมืองพิชัยเก่า และบริเวณใกล้เคียงตัวเมืองพิชัยเก่านั่นเอง

เมืองตาชุก

เมืองตาชุก ซึ่งอยู่ในท้องที่บ้านเด่นสำโรง ตำบลหาดสองแคว อำเภอตรอน และอยู่ริมแม่น้ำน่านปากตะวันออก ห่างจากตัวจังหวัดอุตรดิตถ์ประมาณ ๓๐ กิโลเมตร ถ้าหากเดินทางจากตัวจังหวัดอุตรดิตถ์ จะผ่านสถานีรถไฟตรอน จากสถานีรถไฟตรอนไปยังตำบลหาดสองแควระยะทางประมาณ ๑๐ กิโลเมตร หรือถ้าโดยสารรถไฟลงที่สถานีรถไฟท่าสักจะสะดวกที่สุด เพราะมีถนนจากสถานีรถไฟท่าสักถึงตำบลหาดสองแควระยะทางประมาณ ๓ กิโลเมตรเท่านั้น เมื่อถึงตำบลหาดสองแควแล้ว ต้องข้ามแม่น้ำน่านไปยังตัวเมือง ซึ่งอยู่ทางปากตะวันออกของแม่น้ำ

เมืองตาชุกนี้ ไม่ทราบว่าได้ชื่อเมืองอะไร เพราะไม่มีปรากฏในศิลาจารึกหรือพงศาวดารเลยที่ชื่อ "เมืองตาชุก" ก็เพราะชาวบ้านเรียกชื่อนี้กันมานานแล้ว จนสืบค้นไม่ได้ว่าเรียกชื่อนี้มาตั้งแต่เมื่อใด และชาวบ้านเชื่อกันว่าชื่อเมืองตาชุกนี้ มีที่มากเกี่ยวกับชาตกรื่องพระเวสสันดรชาตกร คือเชื่อว่าเมืองนี้เป็นเมืองของตาชุกนั่นเอง และยังมีถนนชื่อ ถนนตาชุก ถนนมัทรี มีภูเขาชื่อ เขาพระนางมัทรี หรือเขามัทรี เขาวงกต มีชื่อวัดคลังคราช และวัดศิริวงกต เป็นต้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าชื่อเหล่านี้เกี่ยวข้องกับเรื่องพระเวสสันดรชาตกรทั้งสิ้น

ลักษณะของเมืองตาชุก ตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่าน โดยใช้แม่น้ำน่านเป็นคูเมืองธรรมชาติด้านตะวันตก ส่วนด้านเหนือมีคลองตรอน และคลองน้ำข้าวเป็นคูเมืองธรรมชาติด้านเหนือ ด้านตะวันออกมีคูเมืองและกำแพงเมืองเหลืออยู่บางตอน ลักษณะคูเมืองเป็นคูเมือง ๒ ชั้น และมีกำแพงเมือง ๓ ชั้น คูเมืองบางตอนเป็นนาข้าวของชาวน่าน เพราะเป็นที่ลุ่มเหมาะที่จะปลูกข้าวได้อย่างดี ส่วนด้านใต้มีคูเมืองและกำแพงเหลืออยู่น้อยมาก เพราะถูกทำลายเพื่อทำไร่นาเสียเป็นส่วนใหญ่

ภายในตัวเมืองมีวัดอยู่วัดหนึ่ง คือ วัดคลังกราช เป็นวัดที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่าน และเป็นวัดที่เพิ่งสร้างขึ้นใหม่ เมื่อราว ๖๐ ปีเศษมานี้เอง จากการสอบถามท่านเจ้าอาวาส และชาวบ้านแล้วว่า วัดนี้สร้างทับบนวัดร้างเก่า และชื่อวัดที่ตั้งขึ้นใหม่ให้คล้องจองกับชื่อเมืองที่ชื่อว่า เมืองตาชุกในเรื่องพระเวสสันดร ในบริเวณวัดมีสระน้ำเก่า ที่ขอบสระบางตอนมีซากอิฐเก่าด้วย ถ้าหากทำการขุดแต่งคงทราบว่าเป็นฐานของโบสถ์ หรือวิหารหรือเจดีย์ก็ได้ นอกจากนี้ในตัวเมืองยังพบเศษเครื่องปั้นดินเผาอยู่ทั่วไป จากคำบอกเล่าของชาวบ้านกล่าวว่า เคยมีคนเดินหลงเข้าไปในตัวเมืองพบเสาหิน เข้าใจว่าเป็นเสาหลักเมือง แต่ตอนหลังก็ไม่มีการพบอีก และมีคนเคยพบโองกับโครงกระดูกคนด้วย

ตัวเมืองตาชุกตั้งอยู่ในท้องที่ บ้านเด่นสำโรง ชื่อหมู่บ้านนี้ ชาวบ้านเล่าว่า เพราะเคยมีต้นสำโรงใหญ่มากอยู่ต้นหนึ่งทางทิศใต้ของวัดคลังกราช และชื่อหมู่บ้านนี้ยังเป็นชื่อโรงเรียนด้วย คือ โรงเรียนบ้านเด่นสำโรง ตั้งอยู่ในบริเวณวัดคลังกราชนั่นเอง

ส่วนชื่อถนน คือ ถนนตาชุก และ ถนนมัทรี นั้น เป็นแนวถนนที่มีมาแต่โบราณนานแล้ว ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองตาชุก และทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองตาชุก มีภูเขาสูงหนึ่งเรียกกันว่า เขาพระนางมัทรี หรือ เขามัทรี ถัดเขามัทรีขึ้นไปทางเหนือ มียอดเขาแหลมสูงสุด เรียกกันว่า เขาวงกต ทางทิศตะวันออกของเมืองตาชุก มีวัดอยู่วัดหนึ่ง มีชื่อว่า วัดศรีวังกต ซึ่งเดิมอาจมีชื่อว่า วัดเขาวงกต ก็ได้ เพราะศรีก็คือเขานั่นเอง สำหรับหมู่บ้านที่มีเขามัทรี และถนนมัทรีนี้มีชื่อว่า บ้านนาคะนิง เป็นหมู่บ้านอยู่ในท้องที่ตำบลนายางอำเภอฟิชัย ชื่อหมู่บ้านนี้ คุณเอนก โปร่งแสง ครูใหญ่โรงเรียนบ้านนาคะนิง เล่าว่า มีตำนานเกี่ยวกับที่มาของบ้านนาคะนิงว่า เดิมบ้านนาคะนิงมีชื่อว่า บ้านนางคำนิง เนื่องจากพระเวสสันดร ได้พานางมัทรีออกจากกรุงสญชัยไปเขาวงกต เมื่อถึงหมู่บ้านนี้ นางมัทรีได้คำนึงถึง

กรุงสุโขทัย จึงตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า บ้านนางคำนี้ ต่อมาเพี้ยนเป็น บ้านนาคะนี้ จนถึงปัจจุบัน
จึงเห็นได้ว่าบริเวณใกล้เคียงกันกับเมืองตาชูชกนี้ มีชื่อหมู่บ้าน ชื่อวัด ชื่อถนน ชื่อภูเขา และ
ตำนานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพระเวสสันดรมากพอสมควรทีเดียว แสดงว่าเมืองตาชูชกเป็นเมือง
ที่เก่าแก่จนยากที่จะสืบค้นว่าเก่าแก่ขนาดเท่าใด

แต่ถ้าจะสันนิษฐานเปรียบเทียบกับเมืองโบราณอื่นๆ แล้ว จะพบว่าที่มีกำแพงเมือง
๓ ชั้น และคูเมือง ๒ ชั้นนั้น เหมือนกับเมืองสุโขทัยเก่า จากศิลาจารึก หลักที่ ๑ ของ
กรุงสุโขทัย มีข้อความตอนหนึ่งว่า “รอบเมืองสุโขทัยนี้ ตรีบูรได้สามพันสี่ร้อยวา” ซึ่ง
หมายถึงว่า เมืองสุโขทัยเก่ามีกำแพงเมือง ๓ ชั้น และมีตรงตามศิลาจารึกนั้น ดังนั้นเมือง
ตาชูชกก็คงเป็นเมืองโบราณสมัยสุโขทัย คือร่วมสมัยกับเมืองสุโขทัยเก่านั่นเอง แต่อย่างไร
ก็ตามเพื่อให้ทราบหลักฐานที่แน่นอน ก็น่าจะมีการสำรวจจุดค้นตามหลักวิชาการต่อไป

เมืองลับแล

เมืองลับแลตั้งอยู่ในท้องที่อำเภอลับแล ห่างจากตัวจังหวัดอุตรดิตถ์ประมาณ ๘
กิโลเมตร ถึงแม้ว่าเมืองลับแลนี้ยังสำรวจไม่พบหลักฐานของตัวเมือง เช่น กำแพงเมือง
คูเมือง มาก่อนเลยก็ตาม ก็เชื่อกันว่า เป็นเมืองที่ตั้งขึ้นในสมัยอยุธยา เดิมเป็นตำบลที่พวก
ชาวเมืองเหนือหนีความเดือดร้อนอพยพมาอยู่ก่อน ภายหลังจึงตั้งเป็นเมืองขึ้นเรียกเมืองลับแล
ทำเลท้องที่เมืองลับแล เป็นแอ่งอยู่ในระหว่างเขา มีที่ลุ่มกับที่ดอนสลับกันหลายตอน มี
ลำห้วยผ่านมาในบริเวณนี้ จึงทำให้เป็นทำเลที่เหมาะสมกับการอพยพผู้คนมาอาศัยอยู่เพื่อทำมา
หากิน และตั้งเป็นเมืองขึ้น จนมีชื่อว่า เมืองลับแล แต่ผู้คนจะอพยพมาอาศัยอยู่ และตั้งเป็น
เมืองขึ้นเมื่อใดแน่นอนนั้น ยังหาหลักฐานไม่พบ สันนิษฐานว่าคงเป็นสมัยอยุธยา หรือถ้า
ก่อนหน้านั้น ก็อาจจะถึงสมัยสุโขทัยก็ได้ เพราะเมืองลับแลอยู่ไม่ห่างจากเมืองทุ่งยั้งมากนัก

ยิ่งไปกว่านั้น เมืองลับแลยังมีตำนานที่เล่าสืบต่อกันมานานแสนนาน เรื่อง
ตำนานนี้มีอยู่ว่า ลับแลเป็นเมืองมหัศจรรย์ที่มีหญิงสาวสวยรวมกันเป็นบ้านเมืองทั้งงาม
ชีวิตมั่นในความมีศีลและวาจาสัตย์ ตั้งเมืองในภูมิประเทศที่ลึกลับซับซ้อน คนแปลกหน้า
เหลือที่จะค้นค้นเข้าไปถึง เมื่อมีชาวทุ่งยั้งหนึ่งนายออกเดินทางหมายใจล่าสัตว์ ตัดฟัน ได้หลง

๑ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, น. ๒๑๓.

แกะรอยเท้าสัตว์เข้าไปในป่าลับแล เมื่อใกล้เขตเมืองได้พบสาวหนึ่งนางกำลังเก็บผักหักฟืนในบริเวณเดียวกัน ทั้งสองได้เกิดรักใคร่กัน ชายอุบายว่าหลงทางกลับบ้านย่านที่ปักไม้ได้ สาวเลยชักชวนชายเข้าพักอยู่ด้วยกัน การอยู่ครองเรือนในลับแลห้ามกันแต่เพียงพูดปด ชีวิตประจำวันเมื่อมีลูกด้วยกันแล้ว ชายอยู่บ้านเลี้ยงลูก หญิงออกเก็บผักหักฟืนหาเลี้ยงครวัเรียนเมื่อลูกอายุได้สัก ๒ ขวบ ขณะลูกหลับและผวาตื่นหิวนมจึงร้องไห้ไม่หยุด สุกบุญญาที่จะปลดอบให้เงียบ พลั้งปากเอ่ยว่า แม่เจ้ากลับมาแล้ว เมื่อชายพูดโกหกเช่นนั้น จึงต้องจากไปไม่มีทางกลับมารองรักกันอีก นางจึงส่งยามพร้อมคำกำชับว่า อย่าเป็ดระหว่งทาง เมื่อเดินทางมา ทนความหนักไม่ไหว จึงล้วยามเห็นเป็นขมื่นสดจึงทิ้งไป มีเหลือติดกันยามเพียงชั้นเดียว พอถึงบ้านเล่าให้ใคร ๆ ฟังถึงสาเหตุหายหน้าหายตาไปนาน เมื่อเล่าผ่านมาถึงเรื่องขมื่น ญาติร่วมฟังอยู่จนใจให้ไปหยาบมาตุ พอหยาบมาตุกลายเป็นทองคำ ชายผู้นั้นเสียตายอย่างยิ่งเพราะมีแท่งเดียวที่เหลือมา

จากตำนานที่เล่าต่อกันมานี้ ก็พอจะสันนิษฐานได้ว่า ลับแลมีผู้คนอาศัยอยู่นานแล้ว เพียงแต่หาหลักฐานแน่นอนไม่ได้เท่านั้น

ในพระราชพงศาวดารก็ได้กล่าวถึง เมืองลับแล ไว้ตอนหนึ่งในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ตอนที่พม่าให้ไปสุพลแม่ทัพพม่ายกไปตีเมืองหลวงพระบางในปี พ.ศ. ๒๓๑๕ แล้วให้ซิกซิงโบายกมาตี เมืองลับแล และ เมืองพิชัย ปรากฏว่าสามารถตี เมืองลับแล ได้ แต่ตีเมืองพิชัยไม่ได้^๑ แสดงว่าเมืองลับแลคงเป็นเมืองหนึ่งในสมัยนั้น

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดเกล้าให้ตั้งเมืองอุตรดิตถ์เป็นเมืองขึ้นของเมืองพิชัย และตอนนั้นเมืองลับแลก็เป็นเมืองขึ้นของเมืองพิชัยด้วย (ตอนนั้นเมืองพิชัยแบ่งการปกครองออกเป็น ๕ เมือง คือ เมือง เมืองอุตรดิตถ์ เมืองตรอน เมืองลับแล และเมืองน้ำปาด)

ต่อมาเมืองลับแลได้เปลี่ยนเป็นอำเภอลับแล และเคยเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอยางกระไตครั้งหนึ่ง ต่อมาก็กลับมาใช้เป็นชื่อ อำเภอลับแล จนถึงปัจจุบัน

เมืองโบราณในจังหวัดอุตรดิตถ์ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า เมืองโบราณที่ยังปรากฏกำแพงเมืองและคูเมืองเหลืออยู่จนถึงปัจจุบัน ก็มีเมืองทุ่งยั้งและเวียงเจ้าเงาะ เมืองพิชัย

๑ มณฑลพายัพ, เรื่องเดิม, น. ๔๒.

๒ พระราชพงศาวดารสมัยพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, น. ๓๖๒.

และเมืองทาชูชุก ส่วนเมืองสวางคบุรีหรือเมืองฝาง และเมืองลับแล ยังไม่ปรากฏว่าพบกำแพงเมืองและคูเมือง นอกจากนี้ยังพบว่า การแบ่งการปกครองของเมืองพิชัยในสมัยรัชกาลที่ ๕ แบ่งออกเป็น ๕ เมืองด้วยกัน คือ เมือง เมืองอุตรดิตถ์ เมืองตรอน เมืองลับแล และเมืองน้ำปาด สำหรับเมืองตรอน นั้น ผู้เขียนยังค้นไม่พบว่าได้ใช้ชื่อ "เมืองตรอน" มาก่อนหน้านั้น อาจจะเพี้ยนชื่อก็ได้ แต่ เมืองน้ำปาด มีมาก่อนแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา คือปรากฏชื่อเมืองน้ำปาด ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ คือกล่าวถึงอาณาจักรของเจ้าพระฝาง ซึ่งตั้งตัวเป็นเจ้าหลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า พ.ศ. ๒๓๑๐ สำหรับอาณาเขตของเจ้าพระฝางนั้น ตั้งแต่เหนือเมืองพระพิษณุโลกขึ้นไป จนถึง เมืองน้ำปาด กระทั่งแดนลาวกับแควแม่น้ำปากพิง^๑ แสดงว่าเมืองน้ำปาดเป็นเมืองมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว แต่อาจจะเป็นเมืองเล็กๆ ที่ไม่มีความสำคัญเท่าไร เพราะยังสำรวจไม่พบกำแพงเมืองและคูเมืองเลย

---

๑ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, น. ๓๑๑